

Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας; Για το ζήτημα της περί του πρωτείου θεωρίας

Του καθηγουμένου της ιεράς μονής Αγίου Ανδρέου του Στρατηλάτη Μόσχας,

Δρ. Θεολογίας και καθηγητού της έδρας Φιλολογίας στη Θεολογική Ακαδημία Μόσχας

π. Διονυσίου Σλιόνοφ

Στη μελέτη του Δρ. Θεολογίας, καθηγητή της έδρας Φιλολογίας στη Θεολογική Ακαδημία Μόσχας, του Διευθυντή του Τμήματος Μεταπτυχιακών Σπουδών καθηγουμένου της ιεράς μονής Αγίου Ανδρέου του Στρατηλάτη Μόσχας π. Διονυσίου Σλιόνοφ, που κυκλοφόρησε στη συλλογή «Μπογκοσλόφσκι βέστνικ» («Θεολογικός κήρυξ») (№ 1 (48)/2023) και αναρτήθηκε επίσης στην ιστοσελίδα “Romfea.gr”

(<https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/57620-pois-einai-i-kefali-tis-ekklisias>)

εξετάζεται το ζήτημα του αποδεκτού ή μη του πρώτου στην επίγεια Εκκλησία. Βάσει των αντιλήψεων περί ιεραρχίας ο πρώτος ως πρωθιεράρχης της πρώτης στην τάξη των Ιερών Διπτύχων Εκκλησίας φαίνεται όχι μόνον αποδεκτός, αλλά και αναγκαίος. Ιστορικά ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (μετά την Σύνοδο της Χαλκηδόνος του 451 ιδιαιτέρως) είχε το πρωτείο τιμής στην Ανατολή, αλλά όχι τιμής και εξουσίας, το οποίο ιδιαιτέρως μετά την απόσχιση της Ρώμης το 1054 άρχισε να θεωρείται απαράδεκτο. Χρησιμοποιώντας τα επιμέρους προηγούμενα εκδηλώσεως των πρωτείου τιμής και εξουσίας από τον Κωνσταντινουπόλεως, οι οπαδοί του προσπαθούν να τεκμηριώσουν το δίκαιο της υπεροχίας αποφάσεως για τη συγκρότηση της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Ουκρανίας, που κατέστη στην ουσία αιτία διχασμού μεταξύ των κατά τόπους Εκκλησιών. Όπως είναι γνωστό, η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία δεν συμφώνησε κατηγορηματικά με μία τέτοια προσέγγιση. Κατά πόσον αιτιολογημένη ήταν η απόφασή της διαφαίνεται από την επισκόπηση των αντιλήψεων περί κεφαλής της Εκκλησίας στη βιβλική και την πατερική παράδοση.

Στο σύγχρονο κόσμο η Ορθόδοξη Εκκλησία καλείται να αντιμετωπίσει σειρά προκλήσεων, σκοπός των οποίων είναι να διαλύσουν την ενότητά της τόσο έξωθεν, όσο και έσωθεν. Θεμελιώδες ζήτημα

αναδεικνύεται εκείνο περί του πρωτείου. Ο Ντ. Σαμπάνοφ στο από 2011 δημοσίευσμά του υπέδειξε το γενικό ιστορικό, ιεροκανονικό και λογοτεχνικό πλαίσιο για το εν λόγω ζήτημα[1], που προσέλαβε εντούτοις ιδιαίτερα επίκαιρο χαρακτήρα μετά τη μονομερή παραχώρηση του Τόμου στους Ουκρανούς σχισματικούς και την επακολουθήσασα αλυσίδα γεγονότων[2]. Ο αείδιμος μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας ήταν ίσως ο κορυφαίος ιδεολόγος και θεολόγος του πρωτείου της Κωνσταντινουπόλεως με την υπερβολική υπερτόνιση του επίγειου στοιχείου του[3].

Είναι άραγε ο τιμητικά πρώτος επίσης πρώτος ως προς την εξουσία; Είναι δυνατή άραγε η εφαρμογή της αρχής της ιεραρχήσεως στις σχέσεις μεταξύ Προκαθημένων των κατά τόπους Εκκλησιών; Ποιος είναι η κεφαλή στην Εκκλησία και κατά πόσον είναι αποδεκτός ο εν λόγω προσδιορισμός;

Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε αυτές τις ερωτήσεις εξετάζοντας την διδασκαλία περί της κεφαλής της Εκκλησίας στη βυζαντινή παράδοση. Ποιος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας (ή της εκκλησίας ως τοπικής κοινότητας); Σύμφωνα με τη θεολογία του Αποστόλου Παύλου, είναι για σύμπασα την Εκκλησία ο Σωτήρ Χριστός. Σύμφωνα με τον 34^ο Αποστολικό κανόνα είναι ο επίσκοπος για την μία ή την άλλη κοινότητα. Σύμφωνα με τον επίσημο τίτλο των Παπών της Ρώμης είναι ο Πάπας της Ρώμης ως κεφαλή των υπαγομένων στη δικαιοδοσία του εκκλησιών, σύμφωνα με ορισμένους σύγχρονους θεολόγους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως είναι ο Οικουμενικός Πατριάρχης λόγω της δυνητικής του παγκοσμίου «υπερδικαιοδοσίας». Είναι προφανές ότι κάπου σε αυτή την απαρίθμηση πρέπει να μπει τελεία, όμως πού ακριβώς;

Η υπερβολική αντίληψη για τα δικαιώματα του πρώτου επισκόπου

Δυστυχώς στην Ανατολή, και ιδίως μετά την απόσχιση της Ρώμης, άρχισαν να διαμορφώνονται παράλληλα με τις αντιλήψεις περί του συνοδικού πολιτεύματος της Εκκλησίας και αντιλήψεις περί του πρωτείου τιμής και εξουσίας του Προκαθημένου της Κωνσταντινουπόλεως. Ιδίως, στη συνείδηση ορισμένων σύγχρονων θεολόγων και κανονολόγων της Κωνσταντινουπόλεως δεν είναι «ο πρώτος μεταξύ ίσων» (*primus inter pares*), αλλά «ο πρώτος άνευ ίσων» (*primus sine paribus*).

Αυτό το δόγμα ερείδεται επί της:

1) Καθ' υπερβολήν ερμηνείας του 9^{ου}, του 17^{ου} και του 28^{ου} κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου. Όπως είναι γνωστό, ως «βάρβαροι», οι οποίοι αναφέρονται στον 28^ο κανόνα της εν λόγω Συνόδου, άρχισαν να κατανοούνται από τους Βυζαντινούς κανονολόγους του ΙΒ΄ αι. τα έθνη, τα οποία εκχριστιανίσθηκαν μετά τον 5^ο αι. μ.Χ. και ακριβώς οι Αλανοί και οι Ρώσοι[4]. Αυτή η διευρυμένη ερμηνεία καθίστατο σταδιακά θεμελιώδης για την αντίληψη του επισκόπου Κωνσταντινουπόλεως ως του ιεράρχη, ο οποίος έχει «πρωτείο τιμής και εξουσίας».

2) Θεωρίας των «δύο αυθεντιών», η οποία για πρώτη φορά σαφώς διατυπώθηκε στην «Εισαγωγή»

(μέσα της δεκαετίας του 880 μ.Χ.).

3) Πραγματικής ανυψώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ των Πατριαρχείων της Ανατολής, αρχίζοντας από την εποχή του ιερού Φωτίου, που εξελισσόταν στο Βυζάντιο, το οποίο εκείνη την εποχή πράγματι υπήρχε και διαφύλαττε την παράδοση της Ορθοδοξίας.

4) Πολεμικής κατά του πρωτείου της Ρώμης μετά την απόσχισή της, όχι μόνον με την άρνηση αυτού του πρωτείου, αλλά και με την αντιγραφή και συνέχισή του στον χώρο της ορθοδόξου Ανατολής.

5) Μεταγενέστερων του 1054 νομοθετικών, εκκλησιαστικών και αυτοκρατορικών πράξεων και κανόνων, που τόνιζαν τα ιδιαίτερα δικαιώματα του επικεφαλής της Εκκλησίας του Βυζαντίου[5], τα οποία όμως δεν ήταν αποδεκτά συνοδικώς στο επίπεδο όλης της Εκκλησίας.

6) Προστασίας της εξουσίας του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως επικεφαλής της Εκκλησίας τόσο σε μεμονωμένες μεσαιωνικές πραγματείες και μνημεία[6], όσο και από τους σύγχρονους θεολόγους και κανονολόγους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ποιες είναι οι μεμονωμένες κανονικές Πράξεις, που λειτούργησαν ως προϋποθέσεις για τη θεωρία του πρωτείου τιμής και εξουσίας; Θα παραθέσουμε τα επιμέρους λιγότερο γνωστά παραδείγματα προς συμπλήρωση των γνωστότερων.

Επί πατριαρχίας Ιωάννη Η΄ του Ξιφιλίνου ελήφθη η απόφαση (στις 14 Μαρτίου 1072)[7] περί του ενδεχομένου εκλογής και χειροτονίας επισκόπων στην πρωτεύουσα του Βυζαντίου και όχι στις οικείες αυτών μητροπόλεις[8].

Ο Πατριάρχης Γεώργιος Β΄ Ξιφιλίνος (Πράξεις του 1191 και του 1197) και ο Άγιος Γερμανός Β΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1232) τόνισαν τη σημασία των πατριαρχικών σταυροπηγίων, οι κληρικοί των οποίων θα έπρεπε να μνημονεύουν του ονόματος του Οικουμενικού Πατριάρχη και να του καταβάλλουν το *κανονικόν*[9]. Παραλλήλως, οι υπαγόμενες σε αυτούς ιερές μονές και ενορίες θα έπρεπε να παραμένουν υπό τη δικαιοδοσία του επιχωρίου επισκόπου[10].

Τον 16^ο αι. ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μητροφάνης Γ΄ εξέδωσε συγχωροχάρτι για τον ιερομόναχο Ιωσήφ «...καὶ ὅσα καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὦν ἤμαρτεν ἔργῳ, λόγῳ, διανοίᾳ καὶ ἐν πάσαις αὐτοῦ ταῖς αἰσθήσεσι, καὶ εἴτε ὑπὸ κατάραν... ἐγένετο... ἢ ἄλλοις δὴ τισιν ἐμπαθέσιν ἄμαρτήμασι καὶ παραπτώμασι κατὰ διαφόρους καιροῦς... καταπέπτωκε κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. Ἐφ' οἷς

ἅπασι μεταμεληθεὶς ἐξωμολόγησε πνευματικῶ πατρὶ, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ ἐπιβληθέντα κανόνα ἐξετέλεσεν ἐπακριβῶς. Ἐκ τούτων οὖν πάντων τῆς ἐνοχῆς τε καὶ τοῦ δεσμοῦ λύομεν αὐτὸν καὶ ἐλεύθερον ἔχομεν καὶ συγκεχωρημένον ἀποκαθιστῶμεν... παντοδυνάμῳ ἐξουσίᾳ καὶ χάριτι θεῖα...» (Ἐγγραφο τοῦ 1571. Για τὴν ἀκρίβεια τὸ ἐγγραφο συντάχθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1567)[11]. Εἶναι προφανές ὅτι στὸ ζήτημα τῶν συγχωροχαρτιῶν ἢ ἐγγράφων ἐπιείκειας οἱ Προκαθήμενοι τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν[12], πρωτίστως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχισαν νὰ ἀντιγράφουν τὴν ἀντίστοιχη πρακτικὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ἐστὼ καὶ χωρὶς ἀκρότητες.

Καθεμία ἐξ αὐτῶν τῶν Πράξεων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς τῆς. Με μιὰ περιορισμένη ἐρμηνεία, λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν πραγματικὴ ὑπάρξει τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας ἦταν ἀποδεκτὸ νὰ ὀρισθοῦν ὀρισμένα προνόμια τοῦ ἱεράρχη τῆς πρωτεύουσας, χωρὶς ὅμως νὰ θεμελιώνονται αὐτὰ σὲ οἰαδήποτε κατηγορηματικὴ θεολογικὴ βάση.

Στὰ τέλη τοῦ 20^{οῦ} – ἀρχῆς τοῦ 21^{οῦ} αἰ. ἡ κατάσταση ἀλλάξε ριζικῶς καὶ ὁδηγήθηκε στὰ ἄκρα.

Στις 18 Σεπτεμβρίου 2022 ὁ Πατριάρχης Βαρθολομαῖος προσευχήθηκε στὸν ἀγγλικανικὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Ἐλένης Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τῆς «ὑπερτάτης Κεφαλῆς» ἢ τοῦ «ὑπερτάτου Κυβερνήτου τῆς Ἐκκλησίας»[13], ἐννοώντας προφανῶς ὡς τέτοια κεφαλὴ τὸν εαυτὸ τοῦ, πράγμα ποῦ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ σειρὰ δικῶν τοῦ τοποθετήσεων.

Ἔτσι, στὶς 12 Ἰουνίου 2022 τελέσθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ πανηγυρικὸ συλλεῖτουργο τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαίου με τὸν Προκαθήμενο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος Ἀρχιεπίσκοπο Στέφανο[14]. Στὴν ομιλία τοῦ ὁ ἴδιος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης προσδιόρισε τὰ ἀποκλειστικά τοῦ δικαίωματα ὡς κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλες οἱ βασικὲς ἰδέες αὐτῆς τῆς ομιλίας ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ νωρίτερα, ὅμως ὑπὸ αὐτὴ τὴ συμπεκνωμένη καὶ διατυπωμένη ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἱεροκανονικῆς ἀπόψεως μορφή ἐκφράσθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ. Σύμφωνα με αὐτὴ τὴν ομιλία, οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι καὶ οἱ «θεῖοι πατέρες» χορήγησαν στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη ἰδιαιτέρη ἐκκλησιαστικὴ-ἱεροκανονικὴ ἐξουσία (ἐκκλητο καὶ δικαίωμα τοῦ κρίνειν) ἐναντι τῶν ἄλλων κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν στὴν Ἀνατολή.

«Οἱ Πνεύματι Θεοῦ ἀγόμενοι Θεοὶ Πατέρες... ἀνέθεντο δὲ εἰς τοὺς κατὰ τὸ φαινόμενον μικροὺς ὤμους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὸν Σταυρὸν τῆς ἱεροκανονικῆς ἐποπτείας τοῦ κατ' Ἀνατολᾶς Κυριακοῦ Σώματος, ἤτοι τοῦ κρίνειν τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Οἰκουμένης...»[15].

«Ἡ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι μήτηρ, τροφὸς, τιθηνὸς καὶ κληροδότις τῶν ἐκασταχοῦ τέκνων τῆς»[16].

«Αἱ νεοπαγεῖς καὶ νεότευκτοι Ἐκκλησίαι αἰσθάνονται ὅτι παρερμηνεύουσαι ἢ μᾶλλον διαστρέφουσαι τὴν ἀλήθειαν δύνανται νὰ θεμελιώσουν νέας ἀρχὰς καὶ προοπτικὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν»[17].

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως δέν εἶναι μόνον ὁ ἐφ' ἅπαξ χειραφετῶν, ἀλλὰ κανονικῶς χρεεῖ καὶ ἀμεταπτώτῳ ὀφειλῆ ὁ διαρκῶς ἐπιτηρῶν τὴν εὐστάθειαν τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν»[18].

Συμπεραίνεται ὅτι ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει αποκλειστικά δικαιώματα νὰ δημιουργεῖ τις κατὰ τόπους Ἐκκλησίες καὶ νὰ ἐλέγχει τὴ δράση τους. Σε αὐτό το κείμενο δὲν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «κεφαλή», ἀλλὰ λεπτομερῶς αναλύεται τὸ περιεχόμενό του. Ἡ «κεφαλή» σε αὐτό το δόγμα δὲν εἶναι ὁ πρῶτος μεταξύ ἴσων, ἀλλὰ ὁ πρῶτος με τὴ συνδρομὴ των ἱστορικά ἰσότημων (πρεσβυγενὴ Πατριαρχία τῆς Ανατολῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου) καὶ ἀνευ ἴσων (ὅλες οἱ κατὰ τόπους Ἐκκλησίες, ἐκτός του υπολείμματος τῆς ἀρχαίας πενταρχίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου).

Στις ἀρχές τοῦ 2023 οξύνθηκαν ἀκόμη περισσότερο οἱ ἐν λόγῳ ἀπόψεις. Ἐτσι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αυστραλίας Μακάριος στὴν τοπικὴ ἱερατικὴ Σύναξη των κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι διακονοῦν στο Σίδνεϋ, τους κάλεσε νὰ ἀποφύγουν τὴν αἴρεση τῆς «μονοπρόσωπης αὐθεντίας». Κάθε ἐνιστάμενος καὶ διαφωνῶν με τὴν κοινὴ ἀπόψη τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ ἐνός ἢ ἄλλου ζητήματος ἐμπίπτει σε αὐτὴν τὴν κατηγορία. Οἱ διαφωνοῦντες με τὴν πολιτικὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τοῦ οὐκρανικοῦ σχίσματος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναζητητές τῆς ἀλήθειας ἢ ἀκόμη σχισματικοί, ἀλλὰ αἰρετικοί![19]

Παραμονές τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδόξιας στὶς 3 Μαρτίου 2023, προσφωνῶντας τὸν ἐπικεφαλῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης μίλησε γιὰ τὴν ἀνάγκη διαφυλάξεως τῆς «κανονικῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, των ἀποφάσεων των Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ τῆς μακραίωνος ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς» ὡς τὸ ἱερότατο καθήκον τοῦ[20], ἀναφερόμενος σε ὅσους δὲν συμφωνοῦν με μὴ τέτοια προσέγγιση, ὡς σε υφισταμένους ὑπὸ ἐπίδραση «ἐξεκκλησιαστικῶν ἀρχῶν», προφανῶς ἐννοῶντας τὴ Ρωσικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὴν ἐκ παραδόσεως συνοδικὴ θέση τῆς[21].

Οἱ ἐν λόγῳ ἀκραίες θέσεις ἀποτελοῦν μόνιμο μοτίβο τῆς νέας ἰδεολογίας τοῦ Φαναρίου. Ὁ σημερινός μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμᾶς στὴ διατριβή του, που υποστήριξε στὴ Σορβόννη τὸ 1996, διατύπωσε τὴν ἀρχὴ τῆς υπερορίου δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, που ἐρχεται σε πλήρη ἀντίθεση με τὴν ἐκκλήση πρὸς ἄλλες κατὰ τόπους Ἐκκλησίες νὰ παραμείνουν ἐντός των ἐθνικῶν τους ἐδαφῶν[22]. Σύμφωνα με τὸ «προδικαιοδοσιακὸ δίκαιο» ὅλα ὅσα δὲν υπάγονται στὴ δικαιοδοσία ἄλλων κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν, υπάγονται στὸν Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος δύνανται γιὰ κάποιο διάστημα ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ πάντα νὰ τα μοιρασθεῖ με τις εὐπειθεῖς πρὸς αὐτὸν Ἐκκλησίες.

Ο ιερομόναχος Νικήτας από την αγιορείτικη μονή του Παντοκράτορος[23] με επιδέξια διαλεκτική προσπαθεί να καταδείξει ότι εκτός του Χριστού ως Κεφαλής της Εκκλησίας χρειάζεται και μια επίγεια κεφαλή[24]. Γράφει ειδικότερα:

«...Και είναι σημαντικό ότι δεν τα πήρε μόνος του [ο Οικουμενικός Πατριάρχης], ούτε τα απαίτησε, αλλά τα έδωσαν Οικουμενικές Σύνοδοι και δυστυχώς όποιος τα αμφισβητεί, αμφισβητεί τις αποφάσεις πολλών θεοφόρων Πατέρων που τα αποφάσισαν. Και είναι όλα καρποί του Αγίου Πνεύματος που είναι τέλειος Θεός, και ό,τι δημιούργησε ο Θεός είναι τέλειο και δεν θέλει διόρθωση. Δεν μπορεί να γίνει καλύτερο. Εάν παρέμβουμε, μπορούμε να το κάνουμε μόνο χειρότερο».

Άλλοι όροι, εκφράσεις και σκέψεις των οπαδών αυτής της θεωρίας γενικότερα και ειδικότερα τονίζουν τη θέση περί αυτής της εκ των πραγμάτων και πολύ σοβαρής υπεροχής των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως[25].

Από τα παλαιότερα κείμενα δύναται κανείς να παραθέσει τη λαμπρά ομιλία του Νικήτα Αμασειάς υπέρ του πρωτείου του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως επικεφαλής της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως είναι ο «πρῶτος ἀρχιερεὺς» ο οποίος ποιμαίνει την οικουμένη[26]. «Τέως γοῦν ἡ Πόλις αὐτῷ ὑπόκειται καὶ ἡ Ἐκκλησία ὡς κεφαλῇ»[27]. Ὅμως ο συντάκτης απλῶς υπερασπιζόταν την ασθενή εξουσία του Πατριάρχη Θεοφυλάκτου (933–956) από την υπερβολική παντοδυναμία των υπαγομένων σε αυτόν μητροπολιτών και τίποτε πέραν τούτου[28].

Ο διακείμενος κατά της Ουνίας Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωσήφ πολεμώντας το πρωτείο της Ρώμης καθ' υπερβολὴν αξιολόγησε τη Σύνοδο της Χαλκηδόνος και τις δικαστικές αρμοδιότητες του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ἤδη κατά το δεύτερο ἡμισυ του 13 αἰ. Κατά τη γνώμη του Πατριάρχη Ιωσήφ, ἡ ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδος «...τῆς ἐν Σαρδικῇ μεταγενεστέρα καὶ οἰκουμενικὴ καὶ θαυμασία καὶ περιώνυμος καὶ σημείω βεβαιωθεῖσα καὶ θαύματι τῆς πανευφήμου τῷ ὄντι καὶ μεγαλομάρτυρος Εὐφημίας· ὃ καὶ μᾶλλον ἔχει ὑπὲρ τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους ἐξαίρετον. Αὕτη τοίνυν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ περιβόητος, ἡ μεγίστη, ἡ πολυπληθεστέρα πασῶν, ἐμοὶ δίδωσι τὰ τῆς ἐκκλήτου πρεσβεῖα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, εἴπερ ἐγὼ (Πατριάρχης) Κωνσταντινουπόλεως»[29]. Είναι προφανές ότι σε αυτή την αυτοέπαρση αντέγραφε τις φιλοδοξίες των Παπών της Ρώμης της δικῆς του και της προγενέστερης εποχῆς, οι οποίοι (ὅπως λ.χ. στην ἐκθεση του Ιωάννη Βέκκου) διεκδικούσαν το πρωτείο και το ιδιαίτερο δικαίωμα της αποδοχῆς ἐκκλήτου[30].

Εἶναι φυσιολογικό ὅτι τέτοιες υπερφίαλες αντιλήψεις περί του «πρωτείου τιμῆς και εξουσίας» προκαλοῦν ἀντίδραση και δημιουργοῦν ἐπιθυμία να βρεθεῖ ἡ ἀκρὴ και ἡ ἀλήθεια. Ἀς προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις αντιλήψεις περί του επισκόπου ως κεφαλῆς της Εκκλησίας στη βυζαντινὴ παράδοση[31].

Θα εξετάσουμε τα κάτωθι θέματα:

1. Ο Χριστός ως Κεφαλή της Εκκλησίας.
2. Ο 34^{ος} Αποστολικός κανόνας: ο επίσκοπος ως κεφαλή.
3. Η κριτική του δυτικού πρωτείου στην Ορθόδοξη Ανατολή.
4. Τάξεις αγιότητας και ιεραρχίας.
5. Ιεραρχικότητα και αγιότητα.
6. Ιστορικές γενικεύσεις.
7. Η κριτική του πρωτείου τιμής και εξουσίας.

***

1. Ο Χριστός ως Κεφαλή της Εκκλησίας

Σύμφωνα με τη θεολογία του Αποστόλου Παύλου, «κεφαλή» αποτελεί ένα από τα ονόματα[32] του Σωτήρα Χριστού: «*παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστὸς ἐστὶ*», «*κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός*» (βλ. Α΄ Κορ. 11. 3). Ο Θεός Πατήρ κατέστησε τον αγαπητό Του Υιό Σωτήρα Χριστό *κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῆ ἐκκλησία* (Εφ. 1. 22). Ο Χριστός είναι η Κεφαλή του σώματος των πιστών, που συγκροτείται από διάφορα μέλη (βλ. Εφ. 4. 15–16, Ρωμ. 12. 5, Α΄ Κορ. 12. 27).

Το σημαντικότερο χωρίο στον Απόστολο Παύλο περί του πρωτείου του Χριστού έναντι της Εκκλησίας είναι: όπως ο άνδρας είναι κεφαλή της συζύγου, έτσι και ο Χριστός είναι η Κεφαλή της Εκκλησίας (βλ. Εφ. 5.23). Ο Χριστός είναι *ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας* (Κολ. 1. 18), όπως επίσης είναι και *κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας* (Κολ. 2. 10).

Σε όλα τα εν λόγω κείμενα χρησιμοποιείται η λέξη «κεφαλή» (αντιστοιχεί στην αρχαία εβραϊκή שָׂרָא με τη σημασία «κεφαλή, διευθυντής, αρχή»).

Η γνήσια Κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο Σωτήρ Χριστός. Αυτός ακριβώς διοικεί την Εκκλησία. Η Κεφαλή της Εκκλησίας ο Σωτήρ Χριστός δίδει το παράδειγμα της ακακίας, της υπομονής και της συγχωρήσεως των πάντων. Πλύνει τα πόδια των μαθητών, λέγει ότι δεν ήλθε για να Τον διακονήσουν, αλλά για να διακονήσει ο Ίδιος (βλ. Ματθ. 20. 17). Αυτός ακριβώς είναι ο γνήσιος Προκαθήμενος της Εκκλησίας (ιεράρχης, ο ένθεος και θεός άνδρας, γνώστης κάθε ιεράς γνώσεως, σύμφωνα με ειδικό ορισμό από το Αρεοπαγитικό σώμα)[33]. Η επίγεια εξουσία, η επίγεια δύναμη, η επίγεια υπεροχή, τα επίγεια προνόμια είναι κοσμικό στοιχείο, το οποίο είναι απολύτως απαράδεκτο στις σχέσεις των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών.

Η εν λόγω περί του Χριστού ως Κεφαλή του σώματος της Εκκλησίας ή ως περί της Κεφαλής της Εκκλησίας διδασκαλία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της εκκλησιολογίας, άλλωστε η Εκκλησία είναι το θησαυροφυλάκιο της πίστεως, ο φύλακας και η ερμηνεύτρια της Θείας Αποκαλύψεως στην Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση. Επειδή η Εκκλησία είναι Σώμα Χριστού, του οποίου η Κεφαλή είναι ο Χριστός, η Εκκλησία είναι αλάθητος[34]. Το αλάθητο είναι ιδιότητα του Θεού[35], αλλά είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των Τριών Υποστάσεων της Αγίας Τριάδος, συμπεριλαμβανομένης της Δευτέρας: ο Χριστός είναι «έν γνώσει αλάθητος», σύμφωνα με το σώμα κειμένων που αποδίδεται στον Άγιο Μακάριο[36]. Επίσης «ή χάρις αλάθητός έστι»[37], όπως και «ή τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη»[38]. Σύμφωνα με την αγιοπατερική διδασκαλία, ο Θεός επίσης είναι «ὁ δίκαιος έξισωτής» και «ὁ αλάθητος ὀφθαλμός»[39].

Με αυτό τον τρόπο η περί του Χριστού ως Κεφαλής της Εκκλησίας διδασκαλία είναι πολύ στενά συνδεδεμένη προς την έννοια του θείου αλάθητου, το οποίο παραχωρείται στην Εκκλησία ως θεανθρώπινο οργανισμό. Εξαιτίας αυτού κάθε αρχή και εξουσία εντός της Εκκλησίας νοείται από τους Αγίους Πατέρες ως μίμηση του Χριστού και ως λήψη εκείνης της εξουσίας, η οποία ανήκει στον Σωτήρα Χριστό, και ως ανάθεση αυτής σ' εκείνους, οι οποίοι θα την ασκήσουν κατά τάξη και προς όφελος.

Βάσει της διδασκαλίας του Αποστόλου Παύλου ο ιερός Χρυσόστομος έγραψε: «...Μία γάρ γεγόναμεν Έκκλησία, μιᾶς κεφαλῆς συναρμολογούμενα μέλη τελούμεν, έν οί πάντες κατέστημεν σώμα· άν άμεληθῆ τὸ τυχόν, τὸ πᾶν ήμέληται καί διέφθαρται»[40].

«...[Χριστός] πανταχοῦ γάρ έστι πρῶτος· άνω πρῶτος, έν τῇ Έκκλησίᾳ πρῶτος· κεφαλή γάρ έστιν· έν τῇ άναστάσει πρῶτος»[41].

2. Ο 34^{ος} Αποστολικός κανόνας: ο επίσκοπος ως κεφαλή

Ήδη στην αρχαιότητα το πρωτείο και η προϊσταμενία του παντός από τον Σωτήρα Χριστό δεν απέκλειε τη δυνατότητα ενός συγκεκριμένου πρωτείου εντός εκκλησιαστικής ιεραρχίας.

Ο 34^{ος} Αποστολικός κανόνας (4^{ος} αι.) διαλαμβάνει κατ' εξοχήν το πρωτείο του επισκόπου ως μια ιδιαίτερη αρχή:

«Τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους εἰδέναι χρή τὸν ἐν αὐτοῖς πρῶτον, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτὸν ὡς **κεφαλὴν** (σ.τ.σ.), καὶ μηδὲν τι πράττειν ἄνευ τῆς ἐκείνου γνώμης· ἐκεῖνα δὲ μόνον πράττειν ἕκαστον, ὅσα τῇ αὐτοῦ παροικίᾳ ἐπιβάλλει, καὶ ταῖς ὑπ' αὐτὴν χώραις. Ἄλλὰ μηδὲ ἐκεῖνος ἄνευ τῆς πάντων γνώμης ποιεῖτω τι. Οὕτω γὰρ ὁμόνοια ἔσται, καὶ δοξασθήσεται ὁ θεός, διὰ Κυρίου, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι»»[42].

Στον 34^ο κανόνα θεμελιώνεται μια βαθιά συμμετρία μεταξύ του πρωτείου του επισκόπου εντός της οικείας αυτού εκκλησίας και της συνοδικής λήψεως όλων των αποφάσεων με τη συμμετοχή, μεταξύ άλλων, και του πρώτου επισκόπου. Ο επίσκοπος οφείλει να αναγνωρίζεται «ὡς κεφαλή», όχι όμως συμπάσης της Εκκλησίας, αλλά της εμπιστευθείσης σε αυτό εκκλησιαστικής επαρχίας.

Αργότερα, στη βυζαντινή παράδοση δύναται κανείς να ανακαλύψει ποικιλία παραπομπών στον 34^ο Αποστολικό κανόνα, ο οποίος εκλαμβάνονταν όχι μόνον εντός του πλαισίου της εποχής συντάξεως των Αποστολικών κανόνων (4^{ος} αι. μ. Χ.), αλλά και καθολικώς.

Ο Βυζαντινός κανονολόγος του 12^{ου} αι. Ιωάννης Ζωναράς συνέδεε το πρώτο σκέλος του 34^{ου} κανόνα (αναφορά στον επίσκοπο ως κεφαλή) με τους «ἐκάστης ἐπαρχίας πρῶτους ἐπισκόπους, τοὺς τῶν μητροπόλεων δηλονότι ἀρχιερεῖς»[43]. Μάλιστα, στην αρχή της ερμηνείας του ἔγραψε:

«Ὡσπερ τὰ σώματα, μὴ τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν ὑγιᾶ σωζούσης τῆς κεφαλῆς, πλημμελῶς κινουῦνται, ἢ καὶ ἄχρηστὰ εἰσι παντελῶς, οὕτω καὶ τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὁ πρωτεύων τούτου, καὶ τάξιν πληρῶν κεφαλῆς, ἐπὶ τῆς οἰκείας διατηροῖτο τιμῆς, ἀτάκτως καὶ πλημμελῶς κινηθήσεται»[44].

Η εν λόγω αρχή του πρωτείου, όταν εκλαμβάνεται αυτή καθαυτή, θα εδύνατο να σημαίνει πρωτείο εντός ὅλης της Οικουμενικής Εκκλησίας, ὅμως ἀπὸ τὴν εφεξῆς διασαφήνιση καθίσταται οφθαλμοφανές ὅτι ὁ Ζωναράς κατανοεῖ τὸν 34^ο κανόνα ὡς αναφερόμενο ὄχι σε ἕναν πρῶτον ἐπίσκοπον, ἀλλὰ σε μὴν σειρά πρῶτων, μέσα στο πνεῦμα τοῦ συνοδικοῦ πολιτεύματος τῆς Εκκλησίας. Στὴν οὐσία τὸν κατανοεῖ με τὴν ἐννοία, ἣ ὁποία ἀνακαλύπτεται σε διευκρινισμένη ἐκδοχή, στὸν 9^ο κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας τοῦ 341:

«Τοὺς καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπους εἰδέναι χρὴ τὸν ἐν τῇ μητροπόλει προεστῶτα ἐπίσκοπον, καὶ τὴν φροντίδα ἀναδέχεσθαι πάσης τῆς ἐπαρχίας, διὰ τὸ ἐν τῇ μητροπόλει πανταχόθεν συντρέχειν πάντας τοὺς τὰ πράγματα ἔχοντας. Ὅθεν ἔδοξε καὶ τῇ τιμῇ προηγεῖσθαι αὐτόν, μηδὲν τε πράττειν περιττὸν τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους ἄνευ αὐτοῦ, κατὰ τὸν ἀρχαῖον κρατήσαντα ἐκ τῶν Πατέρων ἡμῶν κανόνα... Ἐκαστον γὰρ ἐπίσκοπον ἐξουσίαν ἔχειν τῆς ἑαυτοῦ παροικίας... καὶ πρόνοιαν ποιεῖσθαι τῆς χώρας τῆς ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ πόλιν... περαιτέρω δὲ μηδὲν πράττειν ἐπιχειρεῖν, δίχα τοῦ τῆς μητροπόλεως ἐπισκόπου, μηδὲ αὐτὸν ἄνευ τῆς τῶν λοιπῶν γνώμης»[45].

Ο Αριστηνός πρότεινε μια πιο γενικευμένη και αόριστη προσέγγιση, προβλέποντας ἐπὶ τῶν ἐπισκόπων και μητροπολιτῶν ἓνα ἀκόμη υψηλότερο ἐπίπεδο ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας και διοικήσεως, ἐκεῖνο τοῦ πατριάρχη. Ἀφοῦ ἐξέθεσε συντόμως τὸν 34^ο κανόνα: «Δίχα τοῦ πρώτου αὐτῶν ποιούσιν οὐδὲν οἱ ἐπίσκοποι, εἰμὴ τὰ τῆς παροικίας αὐτοῦ ἕκαστος· καὶ ὁ πρῶτος ἄτερ ἐκείνων οὐδὲν, διὰ τὴν ὀφειλομένην ὁμόνοιαν»[46], προτείνει τὴν κάτωθι ἐρμηνεία:

«Οὔτε οἱ ἐπίσκοποι, οὔτε οἱ μητροπολίται παρὰ γνώμην τοῦ αὐτῶν πρώτου ὀφείλουσιν τι περιττὸν πράττειν, οἷον ἐπισκόπους ψηφίζεσθαι, περὶ δογμάτων νέων ζητεῖν, ἢ ἐκποιήσεις ἐκκλησιαστικῶν τινῶν ποιεῖσθαι, εἰ μὴ τὰ ἐπιβάλλοντα τῇ ἐκάστου παροικίᾳ, καὶ ταῖς ὑπ' αὐτὸν χώραις. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ πρῶτος ἄνευ γνώμης αὐτῶν δύναται τι τοιοῦτον ποιεῖν· οὕτω δὲ καὶ ὁ τῆς ὁμονοίας ὅρος τηρηθήσεται»[47].

Ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Αριστηνοῦ δὲν δύναται κανεῖς να συμπεράνει τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς μόνου πρώτου ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, διότι λέγει: «...τοῦ αὐτῶν πρώτου...». Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ κάθε σύνολο μητροπολιτῶν διαθέτει δικό του πρώτο, δηλαδὴ Πατριάρχη, ἐπικεφαλῆς (Προκαθήμενο) τῆς Τοπικῆς Ἐκκλησίας. Ο Αριστηνός ἐδίδε προσοχὴ και στον 9^ο κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Ἀντιοχείας ὡς διευκρινιστικό τοῦ 34^{ου} τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων[48].

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο συνολικά ἐρμήνευσε τὸν 34^ο κανόνα ὁ Θεόδωρος Βαλαμῶν, κατανοώντας ὡς πρώτο ἐπίσκοπο τὸν «χειροτονήσαντα» και ὡς διοικούμενους τοὺς «χειροτονηθέντας» ἀπὸ ἐκείνου. Ἐπίσης γράφει ἀκριβῶς περὶ τῶν «πρώτων» στον πληθυντικό[49].

Ἀργότερα ἓνας ἄλλος Βυζαντινὸς κανονολόγος, ὁ ἱερομόναχος Ματθαῖος Βλάσταρης κατανοοῦσε ὡς «κεφαλὴ» τῆς Ἐκκλησίας, που μνημονεύεται στον 34^ο κανόνα, «τὰ πρῶτα φέροντα μητροπολίτην»[50], ὅπως και ὁ Ζωναράς. Παρὰλλήλως, σε ἄλλα χωρία ὁ Ματθαῖος Βλάσταρης ἔγραψε ὅτι ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θα ἔπρεπε να ἔχει δικαστικό πρῶτείο (βλ. λ.χ. τὴν ἐρμηνεία στον 9^ο κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου[51]), ἀλλὰ μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πατριαρχικῆς αὐτοῦ περιφέρειας ὅπως και κάθε ἄλλος Πατριάρχης[52].

Κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ 34^{ου} Ἀποστολικοῦ κανόνα σύμφωνα με τὸ «Σλαβονικό Πηδάλιο», ὁ ἐπίσκοπος-κεφαλὴ εἶναι ὁ «τὰ πρεσβεῖα ἔχων» μητροπολίτης ἢ ἀρχιεπίσκοπος, ὁ ὁποῖος παρόλο

που αναφέρεται μετά τον μητροπολίτη, δεν δηλώνει αποκλειστικά τον αρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως, αλλά οποιονδήποτε εκ των αρχιεπισκόπων στη γενική σύνθεση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας[53].

Στην όψιμη βυζαντινή πατερική και γραμματειακή παράδοση ο 34^{ος} κανόνας επιβεβαιώνει το συνοδικό πολίτευμα της Εκκλησίας.

Ο ιερομόναχος Ιερόθεος παρέπεμπε στον 34^ο κανόνα ως εκείνο, που επιβεβαιώνει την αναγκαιότητα ο αιρετίζων Πάπας της Ρώμης να υπακούει σε εκείνη το συνοδικό πλήθος, που τον ελέγχει και να μετανοεί ταχέως[54].

Ο Βαρλαάμ ο Καλαβρός κατά την περίοδο της παραμονής του στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως θα εφαρμόσει αυτόν τον κανόνα για να πολεμήσει το παπικό πρωτείο. Στην «Πραγματεία περί του πρωτείου του Πάπα» παραπέμποντας στον 34^ο κανόνα υποδεικνύει ότι στην Εκκλησία υπάρχει η συνοδική αρχή και δεν γίνεται λόγος περί κανενός προνομίου ούτε όσον αφορά τον θρόνο, που έχει ιδιαίτερη ιστορική σημασία, όπως εκείνος της Ρώμης.

Ο Άγιος Νείλος Καβάσιλας στην αντιλατινική του πραγματεία «Περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» παραθέτει τον 34^ο Αποστολικό κανόνα για να επιβεβαιώσει την εκκλησιαστική συνοδικότητα και να υποδείξει το ανεπίτρεπτο της καθιερώσεως του Filioque. Λέγει ότι η συνοδικότητα των Πατριαρχείων της Ανατολής τους επιτρέπει να μην αφίστανται της ορθής διδασκαλίας και να διαφυλάξουν απαραχάρακτη την αλήθεια.

Στον Όσιο Νικόδημο τον Αγιορείτη στην ερμηνεία του 34^{ου} κανόνα των Αγίων Αποστόλων παρατηρείται η πλήρης αρμονία. Γράφει χαρακτηριστικά: «Καθώς ὁμως οἱ Ἐπίσκοποι δὲν πρέπει νὰ πράττωσι κανένα πρᾶγμα κοινὸν χωρὶς τὴν γνώμην τοῦ Μητροπολίτου, ἔτσι παρομοίως καὶ ὁ Μητροπολίτης, δὲν πρέπει νὰ κάμνη κανένα τοιοῦτον κοινὸν πρᾶγμα μόνος καὶ καθ' ἑαυτὸν, χωρὶς τὴν γνώμην ὄλων τοῦ τῶν Ἐπισκόπων. Διὰ τὸ μὲ τοῦτον τὸν τρόπον θέλει εἶναι ὁμόνοια καὶ ἀγάπη, ἀνάμεσα καὶ εἰς τοὺς Ἐπισκόπους, καὶ Μητροπολίτας, καὶ εἰς Κληρικούς, καὶ εἰς Λαϊκούς»[55].

Εν τω μεταξύ την νεότερη εποχή οι θεολόγοι του Φαναρίου προσεγγίζουν τον 34^ο κανόνα με την έννοια του πρωτείου της Κωνσταντινουπόλεως. Ο μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας, επινοητής της «εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας τοῦ πρωτείου»[56], διέβλεψε στον 34^ο κανόνα τη βασική θεμελίωση για την ιδέα του ορατού πρωτείου στην επίγεια Εκκλησία[57]. Αντιπαραβάλλει το πρωτείο του επισκόπου σε όλα τα επίπεδα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας με το πρωτείο της Πρώτης Υποστάσεως του Θεού Πατέρα ανάμεσα στα Τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος[58]. Συμπεραίνεται ότι ο 34^{ος} κανόνας είναι προπαντός σημαντικός επειδή διδάσκει περί του πρώτου μεταξύ των πρώτων, κάτι το οποίο όμως δεν ανταποκρίνεται στη βυζαντινή παράδοση.

Επίσης, ο μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας γράφει ότι βάσει του 34^{ου} κανόνα μπορούμε να εδραιώσουμε τον θεμελιώδη ρόλο του προέδρου της Οικουμενικής Συνόδου κατά τη διεξαγωγή της Συνόδου. Χωρίς τον πρώτο Πατριάρχη (δηλαδή, ειδικά τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως) δεν γίνεται να συγκληθεί η Σύνοδος[59].

Σύμφωνα με τον μητροπολίτη Ιωάννη, ο 35^{ος} κανόνας πρέπει να εφαρμοσθεί σε όλα τα επίπεδα: επισκοπικό, μητροπολιτικό και πατριαρχικό, έχοντας ως αφετηρία τις αρχές της Τριαδολογίας[60].

Το εκκλησιαστικό πολίτευμα μετά το Μέγα Σχίσμα του 1054, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, είναι ένα πολίτευμα όπου το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ των λοιπών Πατριαρχείων της Ορθόδοξου Ανατολής έχει όχι μόνον πρωτείο τιμής, αλλά και πρωτείο ευθύνης, δηλαδή με άλλα λόγια, το πρωτείο εξουσίας. Ο 34^{ος} κανόνας διευκρινίζει, από την άποψή του, αυτό το άκρως ιεραρχικό και όχι τόσο συνοδικό πλέον πρότυπο[61].

Για τον αοίδιμο μητροπολίτη Περγάμου τελικά το πρωτείο του πρώτου μεταξύ των πρώτων στο ανώτατο πατριαρχικό επίπεδο αποδεικνύεται πολύ εύστοχη και επίκαιρη ιδέα, η οποία διατυπώνεται και στα εξής λεγόμενά του: «Φαίνεται, στην πραγματικότητα, να μην υπάρχει, ακόμη και στην Ορθόδοξη Εκκλησία “ένα απλό πρωτείο τιμής”»[62].

Στην επιχειρηματολογία του μητροπολίτη Ιωάννη υποδεικνύεται σαφώς ότι το κανονικό δίκαιο (η περί του πρωτείου διδασκαλία) είναι αναπόσπαστη της δογματικής (της εκκλησιολογίας). Κατ' αυτόν τον τρόπο υπονοεί ότι η περί του πρωτείου διδασκαλία (ως διευρυμένη κατανόηση του 34^{ου} κανόνα) εντάσσεται στην εκκλησιαστική δογματική και δεν χωρίζεται από αυτή[63]. Έχοντας συνεπώς την επιθυμία να υποστηρίξει την περί του πρωτείου διδασκαλία, ταυτοχρόνως της καταφέρει όχι ελάχιστο πλήγμα: μια ορθή δογματική είναι άριστη, αλλά μια εσφαλμένη υπόκειται σε κριτική και αναίρεση!

Παρόμοια κατανόηση διατύπωσε λ.χ. ο πρωτοπρεσβύτερος Γεώργιος Τσέτσης, με τον οποίο διαφωνούσε κατηγορηματικά ο μακαριστός επίσκοπος Αθανάσιος Γέβτιτς (8.07.1938 — 4.03.2021)[64].

Ο επίσκοπος Αβύδου (νυν μητροπολίτης Κρήνης) Κύριλλος συνδέει τον 34^ο κανόνα με την έννοια της εκκλήτου προς τον Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή διαβλέπει σε αυτό υπόδειξη των αποκλειστικών δικαιωμάτων του θρόνου Κωνσταντινουπόλεως[65].

Ο Βλ. Φειδάς έγραψε ότι «ο κανονικός θεσμός του Πρώτου σε όλα τα κανονικά συστήματα

διοικητικής οργάνωσης της Έκκλησίας σέ τοπική, περιφερειακή καί οίκουμνική προοπτική δέν εἶναι μία ἀπλή τιμητική διάκριση...» καί «τό πνεῦμα αὐτό ἐκφράζει μέ ἔξοχο τρόπο ὁ κανόνας 34 τῶν Ἀποστόλων». «Ὁ σχολιασμός τοῦ κανόνα ἀπό τόν ἐγκριτο κανονολόγο Ἰω. Ζωναρά προβάλλει μέ ἐπίσης ἔξοχο τρόπο τό ἐκκλησιολογικό βάθος τοῦ ἐξαιρετικοῦ ρόλου τοῦ Πρώτου γιά τήν ἀρμονική λειτουργία τοῦ ὅλου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος»[66]. Ὅμως το περαιτέρω χωρίο ἀπό τόν Ζωναρά[67] ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀναδιήγηση τοῦ 34^{ου} κανόνα καί ὄχι περισσότερο τούτου[68].

Ὁ Λ. Πατσαβός στο ἀρθρο του, ὅπου υπερασπίζεται τή θέση τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο θέμα τῆς «Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ουκρανίας» παραπέμπει καί στον 34^ο κανόνα, ὡς κανόνα ὁ ὁποῖος υποστηρίζει τήν ἀρχή τῆς υπεροχῆς ἀρμοδιότητος τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως[69].

Συμπεραίνεται ὅτι οἱ σύγχρονοι θεολόγοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχισαν νά υποστηρίζουν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπέρριπταν οἱ προκάτοχοί τους. Λες καί ἀλλάξε ο ρους τῆς παραδόσεως μέχρι τήν πλήρη ἀλλαγὴ τῆς κατευθύνσεώς του. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀρμονία μεταξύ τῆς συνοδικότητος καί τοῦ πρωτείου ἔχει ἀλλοιωθεῖ υπέρ τοῦ ἀπόλυτου ἐπί τῆς γῆς πρωτείου, τὸ ὁποῖο «λόγῳ καὶ ἔργῳ» ἦλθε σέ σύγκρουση μέ τὸ εὐαγγελικό πρωτείο, που ἀποτυπώνεται ἰδανικά στον τύπο καί υπογραμμὸ τοῦ Σωτήρα Χριστοῦ.

Σχετικά μέ τὸ ευρύτερο ἀπό ὅ,τι ἡ ἐξήγηση τοῦ 34^{ου} κανόνα θέμα «Ἐπίσκοπος ὡς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας» στη βυζαντινὴ γραμματολογία μποροῦμε νά δούμε ὅτι ὁ ἐπίσκοπος κατανοεῖτο ὡς πνευματικός μέντορας καί καθοδηγητής. Εἶναι ἐλάχιστες οἱ περιπτώσεις, ὅπου ἀναφέρεται τὸ δικαίωμα τοῦ δικάζειν ἀπό τὸν ἐπίσκοπο ὡς κεφαλῆς ἐκτός τῆς οικείας αὐτοῦ ἐπαρχίας.

Πρεσβύτερος λέγει στον Ἀββά Ευάγριο, στο κελί ὅπου ἀσκήτεψε: «Οἶδαμεν, ἀββά, ὅτι εἰ ἦς ἐν τῇ χώρᾳ σου (στην Κωνσταντινούπολη), καὶ ἐπίσκοπος πολλάκις καὶ κεφαλὴ πολλῶν εἶχες εἶναι· νῦν δὲ ὡς ξένος καθέζη ὧδε». Ἀπὸ τήν ἀπάντηση τοῦ Ευαγρίου καθίσταται σαφές ὅτι προτιμᾷ τὸν μοναχισμό παρά τὸ ἐπισκοπικό ἀξίωμα: «Ἀληθῶς ἐστι, Πάτερ. Πλὴν ἄπαξ ἐλάλησα, ἐπὶ δὲ τῷ δευτέρῳ οὐ προσθήσω»[70]. Εἶναι σαν νά δόθηκε μία ἀπλή ἀπάντηση στο πνεῦμα τῆς μοναχικῆς ἀποταγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ὁμως καθίσταται σαφές ἀπὸ τὴν μία ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀμεσης ἐννοίας τοῦ 34^{ου} Ἀποστολικοῦ κανόνα (ὁ ἐπιχώριος ἐπίσκοπος ἴσον κεφαλῆ), ἀπὸ τήν ἄλλη ἡ προτεραιότητα τῆς ἀγιότητος ἀπὸ τήν ἱεραρχικὴ τάξη. Τὸ νά εἶσαι ἅγιος εἶναι σπουδαιότερα ἀπὸ ὅλα. Καί ἡ ἴδια ἀρχὴ ἦταν καθοριστικὴ καί στην ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία.

Κατὰ τὴ χρυσὴ ἐποχὴ τῆς ἀγιοπατερικῆς γραμματείας (5^{ος}-7^{ος} αἰ. μ. Χ.) εἶναι λίγες οἱ ἀναφορές στον ἐπίσκοπο ὡς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας (ἢ ἐκκλησίας). Στις «Ἀποστολικές Διατάξεις» δίνεται μάλιστα συμβουλή στους ἐπισκόπους νά διοικούν καί ὄχι νά διοικούνται: κάθε ἐπίσκοπος οφείλει νά εἶναι «κεφαλὴ» καί ὄχι «ουρά»[71].

Στο όψιμο βυζαντινό μνημείο «Χρονικό του Μορέως» ονομάζουν «τούς επισκόπους όλους» «κεφαλαῖδες»^[72], όπως ακριβώς υπονοείται και στον Πατριάρχη Κάλλιστο Γ΄^[73].

3. Κριτική του δυτικού πρωτείου στην Ορθόδοξη Ανατολή

Οι Πάπες της Ρώμης χαρακτήριζαν τον εαυτό τους κεφαλές των κατά τόπους Εκκλησιών αρχίζοντας τουλάχιστον από την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Ο Διάκονος Πασχασίνος, εκπρόσωπος του Πάπα της Ρώμης Λέοντος στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο τον χαρακτήριζε «κεφαλή πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν»^[74]. Η εν λόγω διατύπωση γενικά ανταποκρίνεται στη θέση του Αγίου Λέοντος Πάπα της Ρώμης και των απεσταλμένων του, οι οποίοι ως γνωστόν παρουσίασαν στους συνοδικούς πλαστό κείμενο του 6^{ου} κανόνα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου στη Νίκαια (325) με την κάτωθι προσθήκη:

«Ἡ ἐκκλησία Ῥώμης πάντοτε ἔσχε τὰ πρωτεῖα»^[75].

Στην αυτοσυνείδηση της Εκκλησίας της Ρώμης, ιδίως μετά το σχίσμα του 1054, ήταν και παρέμενε γενικώς αναγνωρισμένη «κεφαλή και μήτηρ και διδάσκαλος», ακόμη και την εποχή της Συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας^[76].

Η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως, όπως και ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως επίσης ονομαζόταν «κεφαλή», όπως λ.χ. στον Όσιο Νίκωνα Μαυροβούνιο: «...ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἦτοι τὸ πατριαρχεῖον, ἡ κεφαλή πάντων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων...»^[77], προφανές εντός των ορίων της δικαιοδοσίας της.

Εξ απόψεως των ορθόδοξων σφοδρῶν επικριτῶν στην περίπτωση του παπικού πρωτείου απορρίπτεται ο επιθετικός προσδιορισμός «κεφαλή» ως συνώνυμο του πρωτείου. Σύμφωνα με τον **Ιωάννη Ευγενικό** (μέσα του 15^{ου} αι.) ο Πάπας της Ρώμης, ο οποίος ονομάζει τον εαυτό του «πάσης τῆς Ἐκκλησίας κεφαλὴν» είναι αυθάδης ως προς το φρόνημά του^[78]. Στην περίπτωση της μετάνοιας μπορεί να γίνει «κεφαλή» «δυτικῶν μόνων ἐκκλησιῶν» και «πρῶτος τῆ τάξει μόνον» συγκρινόμενος με εκείνους της Ανατολής, αλλά όχι παραπάνω^[79].

Ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας **Μελέτιος Πηγάς** (5 Αυγούστου 1590 – 13 Σεπτεμβρίου 1601)^[80] ήλεγχε την τυραννία του Πάπα της Ρώμης, ο οποίος διεκδικούσε «μόνος εἶναι τῆς Ἐκκλησίας ἀρχὴ καὶ κεφαλή»^[81]. «Ἡ Εὐαγγελικὴ ἀλήθεια, καθολικὴν κεφαλὴν Καθολικῆς Ἐκκλησίας μόνον οἶδε, μόνον κηρύττει τὸν Χριστόν...»^[82].

Η διδασκαλία περί του Πάπα ως κεφαλῆς της Εκκλησίας αλλοιώνει ὅλη την εκκλησιολογία, διότι ἔρχεται σε ἄμεση ἀντίθεση με τη διδασκαλία περί του Χριστοῦ ως Κεφαλῆς της Εκκλησίας^[83].

Ο Χριστός είναι Κεφαλή, ενώ οι Προκαθήμενοι όλων των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών είναι «κεφαλές» με μικρό γράμμα[84]. Η μόνη Κεφαλή της Εκκλησίας είναι ο Χριστός, ενώ οι Πατριάρχες είναι σαν πολλές κεφαλές[85].

Αναλυτικότερα όλων εξέτασε και άσκησε κριτική σε όλη τη περί του πρώτου επισκόπου ως ιδιαίτερης κεφαλής ή μητρός διδασκαλία ο **Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος Νοταράς**[86]. Δεν υπάρχει μια τρίτη κεφαλή μεταξύ του Χριστού ως Κεφαλή και του επισκόπου ως κεφαλή[87], ενώ ο διεκδικών τον ρόλο μίας τέτοιας «τρίτης κεφαλής» Πάπας της Ρώμης οφείλει να απορριφθεί[88]. Ο Χριστός είναι «τῆς Οικουμενικῆς Συνόδου... ἰδικώτατα κεφαλή»[89]. Λοιπόν, όχι ο Πάπας, αλλά «ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἡ μόνη κεφαλή τῆς μιᾶς καθολικῆς Ἐκκλησίας» [90].

Η κριτική όχι μόνον του Πάπα της Ρώμης ως διεκδικούντος το πρωτείο, αλλά και του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, είναι ένα έντονο μοτίβο στον Πατριάρχη Δοσίθεο. Κανείς εξ αυτών δε έχει δικαίωμα να διεκδικεί τον τίτλο «Οικουμενικός» με την απόλυτη σημασία της λέξεως[91].

Ο τίτλος «κεφαλή» με την πάροδο του χρόνου ενσωματώθηκε στον τίτλο των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως της βυζαντινής εποχής, ιδίως κατά τη δεύτερη χιλιετία^[92]. Όμως ήταν ιδιαίτερα «ευαίσθητοι» έναντί του, διότι ο αυτοχαρακτηρισμός του Πάπα της Ρώμης ως «κεφαλή» θεωρείτο από αυτούς απαράδεκτος. Ακριβώς σε αυτή την κριτική προέβη ο Βυζαντινός Πατριάρχης Θεόδωρος Β΄ Ειρηνικός (1214–1216)[93].

Στην όψιμη βυζαντινή θεολογία θεωρείτο αποδεκτή η προσφώνηση του Πατριάρχη ως κεφαλή, αλλά μόνον ως τύπος της αυθεντικής Κεφαλής του Σωτήρα Χριστού[94].

Ο Πατριάρχης Δοσίθεος χαρακτήρισε την Οικουμενική Σύνοδο «κεφαλή καὶ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Πατριαρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἀγίων» [95]. Όλοι οι Πατριάρχες είναι «κεφαλαὶ καὶ Ἀρχιποίμενες»[96], ἢ σύμφωνα πάλι με μια άλλη διατύπωση «...εἰσι τοιαύτη κεφαλή καὶ οἱ πέντε Πατριάρχαι...» [97].

4. Τάξεις αγιότητας και ιεραρχίας

Στον Πατριάρχη Δοσίθεο στην πολεμική κατά του παπικού πρωτείου δύναται κανείς να εντοπίσει τον κατά το μέγιστα δυνατό πλήρη κατάλογο ιερών τάξεων και επιθετικών προσδιορισμών εντός της Εκκλησίας:

1. Ἡγεμόνες

2. Ἐξαρχοί
3. Ἄρχων — Ἄρχοντες
4. Προεστῶτες
5. Πρόεδροι
6. Σύεδροι
7. Φωστήρες
8. Ἀπόδεσμοί
9. Πυρσοί
10. Στύλοι τῆς ἀληθείας
11. Πατέρες τῶν Ἐπισκόπων
12. Πατέρες πατέρων
13. Οἰκουμένης Παιδευταί
14. Ἐδραῖωμα τῶν Ἐκκλησιῶν

15. Κορυφαῖοι

16. Δημαγωγοί

17. Στερῆμα

18. Ἀρχιτέκτονες

19. Ἔρεισμα

20. Κεφαλαί

21. Κανόνες πίστεως

22. Τῆς Οἰκουμένης ἀπάσης Προστάται καὶ Διδάσκαλοι καὶ Ὀφθαλμοί

23. Καρποδοῦντες τρέφοντες τὴν Οἰκουμένην

24. Χαρακτῆρες τῆς Ἐκκλησίας

25. Μεγάλοι ἀνταγωνισταί

26. Μεγάλοι Ἐπίσκοποι

27. Νεοὶ Ἀπόστολοι

28. Ἰσαπόστολοι´

29. Κοινοὶ τῆς Οἰκουμένης Ποιμένες´

30. Προμηθεῖς καὶ Προστάται´

31. Στόμα Ἐκκλησίας´

32. Μεγάλοι πατέρες´

33. Ζῆλος πίστεως´

34. Ἀκαθαίρετοι Πύργοι´

35. Βάσις δογμάτων´

36. Πέτρα πίστεως ἀρρήκτος´

37. Πρόβολοι εὐσεβείας´

38. Ἀρχιποιμένες´

39. Μεγάλοι Ἀρχιποιμένες´

40. Σοφοὶ Ποιμενάρχαι´

41. Ὅρος ὀρθοδοξίας

42. Φύλακες καὶ Ἀροτῆρες τῆς Ἀμπέλου

43. Ἄσειστοι Πύργοι

44. Κοσμήτορες ἀποστολικῆς χορείας

45. Ἀρχιερεῖς αὐτουργία τοῦ Λόγου

46. Ἀποστόλων Διάδοχοι

47. Ἐπὶ πᾶσαν Ἄρχοντες τὴν Οἰκουμένην

48. Ἐκκλησίας Θεμέλιον καὶ Προεξάρχοντες καὶ Κανών

49.
Κληρωταὶ τοῦ θρόνου τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς Πέτρος Πέτρα ὁμολογίας, ἐν ἧ ἔπηξεν ὁ Χριστὸς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ

50. Στήλη Ὄρθοδοξίας

51. Πανοσιώτατοι

52. Μακαριώτατοι

53. Ἀγιώτατοι´

54. Ἄγιοι´

55. Φῶς´

56. Ἄλας´

57. Μεγάλοι Ἱερεῖς, ἐκ Θεοῦ κοινῶς πάντων τὴν ἐπιστάσιαν λαβόντες´

58. Μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Διδάσκαλοι´

59. Ἀποστολικοὶ Ἄνδρες´

60. Ἀποστολικοὶ Ἱερεῖς´

61. Ἀποστολικὴ Χορεία´

62. Ἐξ ἀποστολικῆς αὐθεντίας Χορεία´

63. Πατέρες τῶν χριστιανῶν´

64. Προφητικοὶ Ἄνδρες´

65. Τῶν ἀπορρήτων σοφοὶ Ὑποφῆται´

66. Θεοφόροι

67. Θεόπνευστοι

68. Θεόφθογοι

69. Δεσπότες πάντων

70. Τῆς ἀποστολικῆς αὐθεντίας Ἄξιοι

71. Διδάσκαλοι Διδασκάλων

72. Ποιμένες Ποιμένων Παύλῳ παραπλήσιοι

73. Κορυφαῖοι ὡς ἄλλοι Ἀπόστολοι

74. Κορυφαῖοι τῶν πατέρων

75. Διδάσκαλοι τῆς καθολικῆς πίστεως

76. Ὅργανα τοῦ ἁγίου Πνεύματος

77. Θησαυρὸς τῆς Ἐκκλησίας

78. Κύριοι

79. Καθηγεμόνες´

80. Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς καθόλου Ἐκκλησίας´

81. Φῶτα τῶν φώτων´

82. Κοινοὶ Πατέρες τῆς Οἰκουμένης´

83. Θεϊότατοι´

84. Θεοτίμητοι´

85. Εὐλαβέστατοι´

86. Θεοφιλέστατοι´

87. Τὰ πάντα ἀγιώτατοι´

88. Ἄγαθοὶ Ποιμένες´

89. Ὁσιώτατοι´

90. Αἰδεσιμώτατοι´

91. Ἱερώτατοι´

92. Κύριοι καὶ Δεσπόται´

93. Προσκυνητοὶ Ἐπίσκοποι´

94. Δούλοι τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ´

95. Ἐπίσκοποι τῆς καθόλου Ἐκκλησίας´

96. Λειτουργοὶ Θεοῦ´

97. Ἄγαθοὶ θεράποντες´

98. Ἐνδοξοὶ καὶ Ἐπίσημοι πατέρες´

99. Γεωργοί´

100. Μακάριοι´

101. Μεγάλοι´

102. Κατασκάπτοντες, ἐκριζοῦντες καὶ καταφυτεύοντες´

103. Τῶν ἀποστολικῶν δογμάτων Ὑπέρμαχοι´

104. Ψήφω τῆς θείας χάριτος ἀναφανέντες ἠγούμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν´

105. Σωτηρία τῶν Χριστιανῶν
106. Θαυματουργοί
107. Θεσμοθέται , ἐξ ἀποστολικῆς αὐθεντίας λαβόντες τὴν ἐξουσίαν
108. Ἄρχοντες Ἱερωσύνης
109. Ἐλάχιστοι τῶν Ἐκκλησιῶν Πρόεδροι, συμβασιλεύοντες τῷ Χριστῷ[98].

Ο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος διευκρινίζει ἀπὸ ποῦ δανείσθηκε τόσο μεγάλο ἀριθμὸ ἐκκλησιαστικῶν τίτλων καὶ προσφωνήσεων: ἀπὸ τὰ Μηνολόγια, τὰ συγγράμματα τῶν Ἁγίων Πατέρων καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν Συνόδων[99]. Ο τίτλος τῆς «κεφαλῆς» κατέχει τὴν 20^ῆ θέση στὸν κατάλογο ἐκ τῶν 109 ὀνομάτων. Ορισμένοι ἐκ τῶν τίτλων προφανῶς ἐπαναλαμβάνουν τὰ θεῖα ὀνόματα («Φῶς», «Ἄλας»), ἐνῶ οἱ ἄλλοι εἶναι χαρακτηριστικοὶ τῶν τάξεων τῆς αγιότητος (Πατέρες, Απόστολοι) ἢ τῶν τάξεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας (Ἁγιώτατοι, Προεστῶτες, Ἐξαρχοί).

Σε αὐτὸ τὸν κατάλογο ἀπαραριθμοῦνται ὑψηλοὶ ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοί, οἱ ὁποῖοι δύναται νὰ ἀποδοθοῦν ὄχι μόνον στους ἐπισκόπους, ἀλλὰ καὶ σε ἄλλους ποιμένες, οἱ ὁποῖοι περισσότερο ὅλων ἀρμόζουν στὴν ἀρχιεροσύνη. Ο καθένας ἐξ αὐτῶν τῶν ὑψηλῶν τίτλων ἔχει δική του ἱστορία: οἱ μὲν ἐμφανίσθηκαν στὴν ἀρχαιότητα, οἱ δὲ ἐντάχθηκαν στὸν τίτλο τῶν ἐπισκόπων κατὰ τὴ Β΄ χιλιετία πρὶν ἢ μετὰ τὴν Ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ο κάθε τίτλος προβλέπει ὑψηλὴ διακονία ἔργῳ, λόγῳ, διανοίᾳ γιὰ τὸν πνευματικὸ διαφωτισμὸ καὶ τὴ διαποίμανση τοῦ ποιμνίου τοῦ Θεοῦ.

Τὸ βασικὸ νόημα ὅλων τῶν ὀνομάτων εἶναι νὰ υποδείξουν τὴν αγιότητα τῶν διδασκάλων σύμφωνα με τὴν περί τῆς ἱεραρχίας ἀγιοπατερικῆς ἀντιλήψεις. Στὴν ἰδανικὴ περίπτωσις οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἱεραρχίας καὶ ἰδίως τῆς ἀνώτατης οφείλουν οἱ ἴδιοι νὰ πετύχουν ἐκεῖνα τὰ πνευματικὰ ὕψη, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ καθοδηγήσουν τοὺς ἄλλους. Ὅλοι οἱ ἐν λόγῳ τίτλοι εἶναι στὴν οὐσία χριστομίμητοι, ὅπως καταδεικνύεται με τὸ παράδειγμα τοῦ τίτλου «θαυματουργός»[100] ἢ «κεφαλή».

Ἐπίσης, ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχουμε ἐνώπιόν μας ἓνα μικτὸν κατάλογο τάξεων καὶ τίτλων ἁγίων ἀνθρώπων καὶ ἱεραρχικῶν ἀξιωμάτων. Αὐτὸ τὸ φαινόμενον χαρακτηρίζει καὶ τοὺς ἀρχαιότερους παρόμοιους (ἔστω καὶ πολὺ πιο σύντομους) καταλόγους. Ἔτσι, στὴς «Ἀποστολικὰς Διατάξεις» ἀπαραριθμοῦνται τάξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας καὶ αγιότητος με συνολικὸ ἀριθμὸ

τους 16:

- 1) Άγιοι,
- 2) Πατριάρχες,
- 3) Προφήτες,
- 4) Δίκαιοι,
- 5) Απόστολοι,
- 6) Μάρτυρες,
- 7) Ομολογητές,
- 8) Επίσκοποι,
- 9) Πρεσβύτεροι,
- 10) Διάκονοι,
- 11) Υποδιάκονοι,
- 12) Αναγνώστες,

13) Ψάλτες,

14) Παρθένες,

15) Χήρες,

16) Λαϊκοί[101].

Ο ιερός Χρυσόστομος κάλεσε τους ανθρώπους να μην δίδουν στα παιδιά ονόματα προς τιμήν των προγόνων: πατέρα, μητέρα, παππού, προπαππού, αλλά προς τιμήν των δικαίων, μαρτύρων, επισκόπων και αποστόλων[102]. Προφανές είναι ότι οι επίσκοποι απαριθμούνται ανάμεσα στις τρεις τάξεις αγιότητας όχι απλώς ως αξιωματούχοι, αλλά ως άγιοι άνθρωποι, δηλαδή άγιοι ιεράρχες.

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας μεταξύ άλλων κάλεσε τους αποστόλους και επισκόπους «κύνας Κυρίου» ως «τῆς νοητῆς ποιμνῆς φύλακάς» [103].

Ενώ ο Άγιος Επιφάνιος Κύπρου απαριθμεί τους επισκόπους μαζί με τους αναχωρητές στον κατάλογο των σπουδαιότερων ομάδων κληρικών και αγίων εντός της Εκκλησίας[104].

Λοιπόν, ο αναλυτικότερος κατάλογος τάξεων ιεραρχίας και αγιότητας, που συνέταξε ο Πατριάρχης Δοσίθεος, αποκλείει τις αντιλήψεις περί του ενός πρώτου στην Εκκλησία, αλλά τονίζει την ιδέα περί της ιεραρχίας του Αρεοπαγιτικού σώματος, όπου εκπρόσωποι μιας τάξεως είναι ισότιμοι μεταξύ τους και δεν διαφέρουν ο ένας από τον άλλο ως προς την ιδιαίτερη εξουσία και δύναμη[105].

5. Ιεραρχικότητα και αγιότητα

Η έμφαση στην αγιότητα της ιεραρχίας επιβεβαιώνεται επίσης και από την πατερική εξήγηση του χωρίου από τις Πράξεις των Αποστόλων 20.28:

...προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.

Σε αυτό τον στίχο ο Απόστολος Παῦλος απευθυνόμενος στους πρεσβυτέρους της Εφέσου, οι οποίοι προσήλθαν με την πρόσκλησή του στη Μίλητο, τους αποκαλεί επιτηρητές/επισκόπους της Εκκλησίας. Ως **επιτηρητές/επισκόπους** οι ἅγιοι πατέρες και οι χριστιανοὶ συγγραφεῖς κατανοοῦσαν τους:

1) Ιερεῖς ἢ ποιμένες με ἄκρα αυταπάρνηση και θυσιαστική διάθεση, ὅπως λ.χ. στον Μέγα Βασίλειο[106].

2) Επισκόπους[107].

3) Ἁγίους και θεοφόρους πατέρες. Ἐτσι ο Ἅγιος Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως ἔγραψε περὶ των σωτηρίων δογμάτων «παρὰ τῶν ὁσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν, οὓς κατὰ καιρὸν ἔθετο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ διέπειν»[108].

Η ἐξήγηση του στίχου ἀπὸ τον Ματθαῖο 10. 40 — *Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς Ἐμὲ δέχεται καὶ ὁ Ἐμὲ δεχόμενος δέχεται τὸν ἀποστείλαντά...* εἶναι και αὐτὴ πολυσχιδῆς. Στὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια ο ἐν λόγῳ στίχος ἀναφέρεται στους Ἀποστόλους[109]. Στὴν πνευματικὴ θεωρητικὴ ἐξήγηση θα εἶ δυνατό να υποδεικνύει τὴν ἀρετὴ τῆς υπακοῆς,[110] καθὼς και να ἀναφέρεται σε ἐπὶ μέρους ομάδες πιστῶν ἢ τάξεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας: μοναχοὺς[111], ἱερεῖς[112] ἢ στου ἁγίους ἀνθρώπους ἐν γένει[113]. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἐρμήνευσε ἀκριβῶς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο: «Ὁ γὰρ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται», φησὶν ὁ κύριος, οὐχ ὁμοῦ δηλονότι πάντας, ἀλλὰ καὶ τὸν ἕνα πάντων»[114]. Η σχέση του ἐπισκόπου και του Χριστοῦ, ὅπως και ἡ σχέση του ἐπισκόπου και τῆς Εκκλησίας ὡς Σώματος Χριστοῦ εἶναι πολὺ μεγάλη. Με αὐτὴ τὴν προσέγγιση ὁ ἐπίσκοπος δὲν μπορεῖ παρὰ να εἶναι ἅγιος ἢ τουλάχιστον να ἐπιδιώκει τὴν ἀγιότητα, ἄλλωστε ὁ ἐπίσκοπος ὡς κεφαλὴ του μικροῦ σώματος τῆς Εκκλησίας ἐξ ὀρισμοῦ πρέπει να ἀνταποκρίνεται κατὰ τὸ μέγιστο βαθμὸ στὴν ὑψηλὴ του κλήση. Η ἰδέα τῆς ἀγιότητος του ἐπισκόπου ἀποτυπώθηκε με τρόπο ξεκάθαρο στὴν προσευχὴ *Χειροθεσίας καταστάσεως Ἐπισκόπου*, τὴν ὁποία παραθέτει ὁ Ἅγιος Σεραπίων Θμουίτης[115]. Ἐνῶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Γ' Μάμμας συνέδεε τὸν στίχο Ματθ. 10.40 με κάθε ἀρχιερέα: «Πάντα δὲ ἀρχιερέα διάδοχον Χριστοῦ λέγομεν, καὶ ἐπὶ τῆς καθέδρας καθήμενον τοῦ Ἰησοῦ μου καὶ Θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ λέγων· Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς ἐμὲ δέχεται (Ματθ. 10.40)· καὶ, Ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ (Λουκ. 10. 16)»[116].

Αὐτὴ ἡ ὡσάν τυχαία σύγχυση στα χειρόγραφα και τὶς ἐκδοχῆς τῆς ἐξηγήσεως ὑποχρεώνει να σκεφθεῖ κανεὶς τὴν οὐσία. Εἶναι δυνατό να διακριθεῖ ἀπὸ ὅλους τους ἁγίους ἕνας, ὁ ὁποῖος θα ἦταν ὁ ἀγιώτερος πάντων και θα εἶ δυνατό να ὀνομάζεται κατ' ἐξοχὴν μμητῆς του Σωτήρα Χριστοῦ; Με

αρνητική απάντηση στο εν λόγω ερώτημα θα μπορούσαμε αντιστοίχως να αναρωτηθούμε και σχετικά με την ιεραρχία. Ναι μεν, η ιεραρχία γι' αυτό είναι ιεραρχία, προκειμένου να υποδεικνύει την υποταγή των κατώτερων τάξεων στις ανώτερες, όμως το αυθεντικό της κέντρο, σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή θεολογία του Αρεοπαγιτικού σώματος, είναι ο Σωτήρ Χριστός, ο οποίο εμφανίζεται σύμφωνα με την ερμηνεία του επιστήμονα René Roques[117] με τον ρόλο του διπλού Μεσίτη ή της Κεφαλής τόσο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας (Μεσίτη μεταξύ της εκκλησιαστικής και επουρανίου ιεραρχίας), όσο και της επουρανίου (Μεσίτης μεταξύ της επουρανίου ιεραρχίας και του Θεού Πατέρα). Μπορεί να υπάρχει ο σπουδαιότερος πλησίον Εκείνου, ο Οποίος είναι η πραγματική *όδος και η αλήθεια και η ζωή* (Ιω. 14. 6) και το Φως;

6. Ιστορικές γενικεύσεις

1. Ο τίτλος «κεφαλή» με την έννοια του απόλυτου καθοδηγητή και πνευματικού δεσπότη αναφέρεται κατ' εξοχήν στον Σωτήρα Χριστό ως «Κεφαλή της Εκκλησίας» σύμφωνα με τη θεολογία του Αποστόλου Παύλου (βλ.: Εφ. 1. 22, 5. 23, Κολ. 1. 18).

2. Στην ορθόδοξη παράδοση η Εκκλησία ως Σώμα Χριστού με Κεφαλή τον Ιησού Χριστό ήταν φορέας του θείου αλάθητου, πράγμα που ακόμη περισσότερο ενίσχυε τον τίτλο «Κεφαλή» ως πνευματικό αποκορύφωμα αυτού του αλάθητου.

3. Η αναφορά στον επίσκοπο ως «κεφαλή» από τον 34^ο Αποστολικό κανόνα (4^{ος} αι. μ.Χ.) κατέστη από τη μια κατευθείαν υπόδειξη στον ιδιαίτερο χριστομίμητο χαρακτήρα της επισκοπικής εξουσίας κατά παράδειγμα της αποστολικής, από την άλλη – τόνισε τον ηγετικό ρόλο του στην τοπική εκκλησία μεταξύ των υποταγμένων σε αυτόν επισκόπων και κληρικών – στον οργανικό συνδυασμό με τη συνοδική τους γνώμη.

4. Η καθιέρωση του μητροπολιτικού και πατριαρχικού συστήματος διοικήσεως της Εκκλησίας οδήγησε στην εξακρίβωση και πολυμερή χρήση του τίτλου «κεφαλή» έναντι του επιπέδου της επισκοπικής, της μητροπολιτικής και της πατριαρχικής διοικήσεως στην Ανατολή. Στη Δύση στους Πάπες της Ρώμης ως μονοπρόσωπους κυβερνήτες της Δυτικής Εκκλησίας ήταν ευκολότερο να ονομάζονται κεφαλές, μάλλον κεφαλή σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση.

5. Η παντοδυναμία των Παπών της Ρώμης, αποδεκτή, αλλά κατά διαστήματα υπερβολικά φιλόδοξη, δημιούργησε ένα επικίνδυνο προηγούμενο και παράδειγμα για τους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, οι οποίοι μετά την απόσχιση του δυτικού τμήματος του χριστιανισμού το 1054 βρέθηκαν πρώτοι «τιμητικά» στην τετραρχία των Πατριαρχείων της Ανατολής (αλλά θεωρητικά αισθάνονταν τον εαυτό τους μέλη της πενταρχίας επ' ελπίδι της μετάνοιας της Ρώμης).

6. Το επίκεντρο της κριτικής του παπικού πρωτείου από τους εξ Ανατολής σφοδρούς επικριτές, οι οποίοι αποτελούσαν στην Ανατολή τη συντριπτική πλειονότητα, συνίστατο στην πολεμική κατά των υπολειπόμενων και αυξημένων αξιώσεων των Παπών της Ρώμης για το πρωτείο, το δικαίωμα αποδοχής εκκλητίου και την πρώτη θέση των Παπών της Ρώμης στα Ιερά Δίπτυχα. Στην περίπτωση της μετάνοιας των τελευταίων επιτρεπόταν θεωρητικά η απονομή ή η απόδοση σε αυτούς του πρωτείου τιμής στα Δίπτυχα, ενώ η έκκλητος προς εκείνους δεν εξετάσθηκε (αν και οι Πάπες της Ρώμης ήθελαν να τη λάβουν, βλέποντας σε αυτήν μια πραγματική εκδήλωση του πρωτείου εξουσίας).

7. Ως αποτέλεσμα της πολεμικής κατά του δυτικού πρωτείου ανεφύησαν δύο κατευθύνσεις ή δύο τάσεις, που στη συνέχεια κατέστησαν πλήρως αυτοτελείς και μη εξαρτώμενες από το πρωταρχικό κίνητρο:

1) Εκπρόσωποι των κατά τόπους Ορθοδόξων Εκκλησιών της Ανατολής άρχισαν να προσδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στη συνοδικότητα και την ισοτιμία αυτών των Εκκλησιών, που τους επέτρεπε να αντιτάξουν στο πρωτείο της Ρώμης τη ριζικά αντίθετη σε αυτό το πρωτείο αρχή. Εντός του πλαισίου της εν λόγω θεμελιώδους για την ορθόδοξη παράδοση προσέγγιση με κατηγορηματικό αποκλεισμό της αρχής της παντοδυναμίας θα εδύνατο να μιλήσουμε μόνον περί του πρωτείου τιμής στα Ιερά Δίπτυχα (παρόλο που στην πραγματικότητα ολοένα και πιο ισχυρές και ανεξάρτητες Εκκλησίες, εξαιτίας πολιτικών παραγόντων θα μπορούσαν να απολαμβάνουν πρόσκαιρα πρακτικά προνόμια) ως περί της μοναδικής θεωρητικής διαφοράς μεταξύ των Εκκλησιών, τόσο των παλαιφάτων, όσο και των νεοπαγών, που ιδρύθηκαν στα τέλη της πρώτης και κατά τη δεύτερη χιλιετία.

2) Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, ως πρώτο τιμητικά και μοναδικό στο έδαφος του ανεξάρτητου μέχρι ορισμένης χρονικής στιγμής Βυζαντίου, καθώς επίσης και εκείνο, που παρέμεινε πρώτο μετά τη Ρώμη και δηλονότι στον ρόλο του διαδόχου όχι μόνον του υπό κριτική πρωτείου, αλλά και του δικαιώματος αποδοχής εκκλητίου, άρχισε όλο και περισσότερο να αντιγράφει τις αξιώσεις της Εκκλησίας της Ρώμης και εξαιτίας πραγματικών αναγκών, αλλά και λόγω υπερβολικής φιλοδοξίας. Ωστόσο αυτές οι επιδιώξεις του θρόνου Κωνσταντινουπόλεως είχαν περιορισμένο χαρακτήρα. Η περίοδος μετά την Άλωση της Πόλεως το 1453 επέτρεψε στους Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως να προσθέσουν στις ήδη υπάρχουσες αξιώσεις επί του πρωτείου εξουσίας πραγματικές, κοσμικές εξουσιαστικές αρμοδιότητες, που χορηγήθηκαν σε αυτούς από το τουρκικό καθεστώς (με αντίτιμο την ελευθερία και την υπερβολική συγκαταβατικότητα, γεγονός, που αποδεικνύεται κάλλιστα από τη στάση έναντι του απελευθερωτικού κινήματος στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1820).

Το 1923 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μελέτιος Μεταξάκης προσπάθησε να αντισταθμίσει την απώλεια εξουσίας εντός του τουρκικού κράτους διευρύνοντας τις δικαιοδοσίες στην παγκόσμια σκηνή (πρωτίστως σε βάρος επιμέρους τμημάτων της πρώην Ρωσικής Αυτοκρατορίας). Τέλος, το 2018, η μονομερής απονομή του Τόμου στην «Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας», παρά τη θέση της νόμιμης σε αυτό το έδαφος Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, κατέδειξε την εφαρμογή στην πράξη εκείνου του θεωρητικού πρωτείου, το οποίο εκπονείτο τις προηγούμενες δεκαετίες από τους

άριστους θεολόγους Κωνσταντινουπόλεως, όπως ο μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας και κανονολόγους, όπως ο μητροπολίτης Γρηγόριος Παπαθωμάς.

8. Οι σύγχρονοι κανονολόγοι και θεολόγοι του Φαναρίου προσπάθησαν επιδέξια να θεμελιώσουν την ανάγκη [εξουσίας] του πρώτου στους διδασκάλους στην επίγεια Εκκλησία ως απόλυτη, που δεν επιδέχεται καμία αναθεώρηση. Η εν λόγω θεμελίωση κατέστη εξαιρετικά πονηρή και δυσαναίρετη. Έτσι, άνευ του «πρώτου» είναι αδύνατη, κατά τη γνώμη τους, η σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου. Αν και αυτός ο «πρώτος» (δηλαδή ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) διαδραματίζει σε αυτή τη Σύνοδο μόνον οργανωτικό ρόλο, όμως ο οργανωτής καθίσταται κεφαλή, καθοδηγητής και στην ουσία, διευθύνον πρόσωπο, «ιεραρχικά» ανώτερο από όλους τους άλλους Προκαθημένους, μεταξύ των οποίων αναφύονται δικές τους αρκετά ουσιαστικές ιεραρχικές διαβαθμίσεις (η διάκριση σε μέλη της πενταρχίας και τις κατά τόπους Εκκλησίες, που δημιουργήθηκαν στα Βαλκάνια). Όμως, η Οικουμενική Σύνοδος είναι φορέας της αλάθητης εκ θείας αποκαλύψεως αλήθειας. Ακριβώς αυτή είναι το ανώτατο κριτήριο επί της γης στη θεανθρώπινη και συνεργειακή διάρθρωση. Πώς είναι δυνατόν ένα τέτοιο όργανο να έχει έναν επικεφαλής εκτός του Ίδιου του Θεού;

7. Η κριτική του πρωτείου τιμής και εξουσίας

· Το πρωτείο της Κωνσταντινουπόλεως καθίσταται μεγαλύτερο από ό,τι το πρωτείο της Ρώμης, διότι οι ιδεολόγοι του πραγματικά διεκδικούν την απόλυτη παγκοσμιότητα (διπλωματικά χωρίς να εισβάλλουν ευθέως στη δικαιοδοσία της υποδειγματικής για εκείνους, αλλά προς το παρόν μη ενωθείσης με αυτούς Ρώμης).

· Το πρωτείο τιμής έχει θεμελίωση στο συνοδικό κανονικό δίκαιο της Εκκλησίας, ενώ το πρωτείο εξουσίας στην Ανατολή έχει ως αφετηρία την πρόσκαιρη πρακτική και το «εθιμικό δίκαιο», το οποίο δεν έγινε αποδεκτό από άλλες κατά τόπους Εκκλησίες, ή έγινε αποδεκτό επιμέρους, αλλά σε κάθε περίπτωση όχι από όλους.

· Το πρωτείο δεν αποτελεί μια άλλη οργανική πλευρά της συνοδικότητας, αλλά έρχεται σε σφοδρή και ανυπέρβλητη αντιπαράθεση με την αρχή της συνοδικότητας.

· Η πολεμική κατά των αξιώσεων τη Ρώμης και της αλλοιωμένης διδασκαλίας κατέστη παράδοση της Ορθόδοξου Ανατολής, που διαφύλαξε τη μεθοδολογία της με ιδιαίτερη έμφαση στο αναλλοίωτο της παραδόσεως, στην οποία τίποτε δεν γίνεται να προστεθεί, ούτε αρμόζει να αφαιρεθεί οτιδήποτε.

· Η αρχή του αναλλοίωτου της παραδόσεως υποχρεώνει να μη καθιερωθεί η καινοφανής κοινώς

αποδεκτή κανονική αρχή του πρωτείου (όπως την καθιερώνει ο μητροπολίτης Ιωάννης Ζηζιούλας), η οποία με τη συνεπή υλοποίησή της οδηγεί σε σχίσμα, παρόλο που από μόνη της μπορεί να εξετάζεται και ως αίρεση (εάν, κατά τον μητροπολίτη Ιωάννη, το κανονικό δίκαιο συνεπάγεται ή οφείλει να συνεπάγεται τη δογματική).

· Η κανονική διδασκαλία περί της ανάγκης του πρώτου ως προς την τιμή και εξουσία στην επίγεια Εκκλησία, προς την οποία τείνει η καινοφανής θεολογία στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, έρχεται σε κατηγορηματική αντίθεση με τη χριστολογία, που επισημάνθηκε από τους ορθόδοξους σφοδρούς επικριτές κατ' εξοχήν έναντι του παπικού πρωτείου.

· Η κριτική του παπικού πρωτείου αποτελεί κριτική και του ανατολικού πρωτείου στην ουσία. Η έλλειψη της τριαδολογικής ή χριστολογικής αιρέσεως δεν δικαιολογεί την ιδέα του υπερβολικού πρωτείου του Φαναρίου, το οποίο από μόνο του, ως προς το σύνολο των συνεπειών για την ορθόδοξη ενότητα, αντιπροσωπεύει μια ζοφερή σελίδα στη γενική εκκλησιαστική ιστορία.

· Η έλλειψη ανταπόκρισης μεταξύ των κανονολόγων και θεολόγων της Κωνσταντινουπόλεως και η απροθυμία τους να αναθεωρήσουν τη θεωρία του πρωτείου υποδηλώνει, μεταξύ άλλων, την ελευθεριάζουσα προσέγγισή τους στην παράδοση – που απορρίπτεται σε ορισμένα σημεία, και σε ορισμένα σημεία ερμηνεύεται άκρως υπερβολικά – που, ωστόσο, διατηρεί τη ζωογόνο δύναμη και το νόημά της, σύμφωνα με τη θεωρία και την πρακτική των κατά τόπους Ορθόδοξων Εκκλησιών (συμπεριλαμβανομένων πολλών πιστών της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος, οι οποίοι κατανοούν την «παρανομία» της αυθαιρεσίας, συγκεντρωμένης στα χέρια ενός ατόμου).

Συμπέρασμα

Μήπως το παρόν είναι υπερβολικό ως προς το πάθος της απορρίψεως του προφανούς και σημαντικού; Κρίνεται ότι οι παρατηρήσεις αντλήθηκαν από αξιόπιστες πηγές, σπουδαίες και έγκριτες για το ίδιο το Βυζάντιο. Συμπέρασμα: το πρωτείο τιμής και εξουσίας αντιτίθεται στην ίδια την παράδοση της Ορθόδοξου Ανατολής.

Από μόνος του ο όρος «κεφαλή» μπορεί να χρησιμοποιηθεί από επικεφαλής οποιασδήποτε βαθμίδας, αλλά εάν εκληφθεί υπό την απόλυτη έννοια, μπορεί να αποτελέσει και καθίσταται φραγμός μεταξύ της πιστευούσης ψυχής και του Χριστού, ο Οποίος φανέρωσε σε όλο τον κόσμο το αυθεντικό παράδειγμα ταπεινώσεως και μεγαλείου σε όλους τους υπολειπόμενους χρόνους.

Πηγές

Acta Concilii Florentini. Latinorum responsio ad libellum a Graecis exhibitum circa purgatorium ignem // Documents relatifs au concile de Florence La question du purgatoire a Ferrare, Documents I-VI / éd. L. Petit. Paris: Firmin-Didot et Companie, 1920. (PO; vol. 15, fasc. 1). P. 80-107.

Acta Concilii secundi Lugduno. Apologia Josephi patriarchae // Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) / éd. J. Darrouzès, V. Laurent. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1976. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 16). P. 135–301.

Alexius Aristenus. Scholia in canones apostolorum // *Alexios Aristenos*. Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte: Neue Folge; Bd. 1). S. 2–20.

Alexius Aristenus. Scholia in concilia oecumenica et localia // *Alexios Aristenos*: Kommentar zur Synopsis canonum / hrsg. L. Burgmann, K. Maksimovič, E. S. Papagianni, Sp. Troianos. Berlin; Boston: De Gruyter, 2019. (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Neue Folge; Bd. 1). S. 21–214.

Apophthegmata patrum (collectio alphabetica) // PG. T. 65. Col. 72–440.

Athanasius. Expositiones in Psalmos // PG. T. 27. Col. 60–545, 548–589.

Athanasius. De virginitate [Sp.] // Λόγος σωτηρίας πρὸς τὴν παρθένον / ed. E. von der Goltz. Leipzig: Hinrichs, 1905. (TU. N. F; Bd. 14). S. 35–60.

Basilius Caesariensis. Regulae morales // PG. T. 31. Col. 692–869.

Basilius Caesariensis. Constitutiones asceticae [Sp.] // PG. T. 31. Col. 1320–1428.

Callistus I Patriarcha. Vita Gregorii Sinaitae // *Kallistos I Patriarch von Konstantinopel*. Leben und Wirken unseres unter den Heiligen weilenden Vaters Gregorios' des Sinaïten / hrsg. H.-V. Beyer. Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2006. (Texte und Untersuchungen zur Geistesgeschichte; Bd. 2). S. 106–226.

Callinicus III Patriarcha. Narratio brevis // Καλλινίκου ἡ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ ἔμμετροι ἐπιστολαί / ἔκδ. Ἀ. Τσελίκας. Ἀθήνα: Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 2004. Σ. 79–269, 271–429.

Catena in Acta (catena Andreae) (e cod. Oxon. coll. nov. 58) // Catenae Graecorum patrum in Novum Testamentum / ed. J. A. Cramer. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press, 1838. (Hildesheim: Olms, 1967). P. 1–424.

Chronicon Moreae (recensio Π) // The Chronicle of Morea / ed. J. Schmitt. London: Methuen, 1904. P. 3–597.

Concilium universale Chalcedonense anno 451 // Acta conciliorum oecumenicorum (ACO). T. 2.1.1–2.1.3 / ed. E. Schwartz. Berlin: De Gruyter, T. 2.1.1–2.1.2: 1933; T. 2.1.3: 1935 (T. 2.1.1–2.1.2: 1962; T. 2.1.3: 1965). T. 2.1.1: P. 3–32, 35–52, 55–196; T. 2.1.2: P. 3–42, 45–65, 69–163; T. 2.1.3: 3–136.

Constitutiones apostolorum (fort. compilatore Juliano Ariano) // Les constitutions apostoliques: in 3 vols. / ed. B. M. Metzger. Paris: Éditions du Cerf, 1985, 1986, 1987. (SC; vol. 320, 329, 336). Vol. 1: P. 100–338. Vol. 2: P. 116–394; Vol. 3: P. 18–310.

Cyrillus Alexandrinus. Expositio in Psalmos // PG. T. 69. Col. 717–1273.

Dionysius Areopagita. De ecclesiastica hierarchia // Corpus Dionysiacum II: *Pseudo-Dionysius Areopagita*. De coelesti hierarchia, de ecclesiastica hierarchia, de mystica theologia, epistulae / ed. G. Heil, A. M. Ritter. Berlin; Boston: De Gruyter, 2012. (PTS; Bd. 67). S. 61–132.

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Α'–Β' [libri 1–2] // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχουσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [?] τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Α'. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 35–519.*

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Γ'–Δ' // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχουσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [?] τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Β'. Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 3–492.*

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Ε'–[?] // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχουσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [?] τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Γ', Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1982. σ. 9–452.*

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Ζ΄-Η΄ // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [?] τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983. σ. 9-477.*

Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου Θ΄-Ι΄ // *Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, ἄλλως καλουμένη Δωδεκάβιβλος Δοσιθέου: ἐν [?] τ. / ἔκδ. Ἐ. Δεληδέμος. τ. Ε΄, Θεσσαλονίκη: Ἐκδοτικός Οἶκος Βασ. Ρηγοπούλου, 1983. σ. 9-681.*

Gregorius III Patriarcha. Responsio ad epistulam Marci Ephesii (ex variis sanctorum sententiis) // PG. T. 160. Col. 111-204.

Gregorius Palamas. Epistulae // Ἐπιστολαί / ed. N. A. Matsoukas (Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ συγγράμματα / ed. P. K. Chrestou. T. 2. Θεσσαλονίκη, 1966. σ. 315-547).

Eriphanius. Panarion (= Adversus haereses) // Eriphanius. Ancoratus und Panarion: in 3 Banden / hrsg. K. Holl. Bd. 3. Leipzig: Hinrichs, 1933. (GCS; Bd. 37). S. 2-229, 232-414, 416-526.

Euthymius Zigabenus. Commentarius in Pauli epistulam ad Ephesios // Ἐυθυμίου τοῦ Ζιγαβηνοῦ Ἑρμηνεῖα εἰς τὰς ΙΔ΄ ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ εἰς τὰς Ζ΄ καθολικὰς νῦν πρῶτον ἐκ παλαιοῦ χειρογράφου ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου καὶ σημειώσεων ὑπὸ Νικηφόρου Καλογερά: ἐν β΄ τ. Τ. Β΄. Ἐν Ἀθήναις: Τύποις Ἀδελφῶν Περρῆ, 1887. σ. 1-68.

Hierotheus Hieromonachus. Orationes // Ὁ Ἱερομόναχος Ἱερόθεος (ΙΓ΄ αἰ.) καὶ τὸ ἀνέκδοτο συγγραφικὸ ἔργο του / ἔκδ. Ν. Χ. Ἰωαννίδης. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Π. Κυριακίδη, 2003. σ. 99-203.

Joannes VIII Xiphilinus, Patriarcha. Decretum ineditum (Bibliothèque de l'Escorial, cod. R-II-11) // Oikonomidès N. Un décret synodal inédit du patriarche Jean Xiphilin (Revue des études byzantines. 1960. Vol. 18. P. 55-78 (57-59)).

Joannes Apocaucus. Notitiae et epistulae // Bees N. A. Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolitens von Naupaktos (in Aetolien) (Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. 1971-1974. № 21. S. 57-160).

Joannes XI Beccus. Epistula ad papam // Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) / éd. J. Darrouzès, V. Laurent. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1976. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 16). P. 479–485.

Joannes Chrysostomus. In Acta apostolorum (homiliae 1–55) // PG. T. 60. Col. 13–384.

Joannes Chrysostomus. In epistulam ad Colossenses (homiliae 1–12) // PG. T. 62. Col. 299–392.

Joannes Chrysostomus. De inani gloria et de educandis liberis // *Jean Chrysostome*. Sur la vaine gloire et l'éducation des enfants / ed. A.-M. Malingrey. Paris: Éditions du Cerf, 1972. (SC; vol. 188). P. 64–196.

Joannes Eugenicus. Antirrheticus adversus decretum Concilii Florentini // *John Eugenikos'* Antirrhetic of the decree of the Council of Ferrara-Florence / ed. E. Rossidou-Koutsou. Nicosia (Cyprus): Research Centre of Kykkos Monastery, 2006. P. 3–153.

Ps.-Macarius. Sermones 30–64 (collectio B) // *Makarios/Symeon* Reden und Briefe: in 2 Bde. /hrsg. H. Berthold. Bd. 2. Berlin: Akademie-Verlag, 1973. (GCS). S. 3–219.

Marcus Eremita. De lege spirituali // Traités I / éd. G.-M. de Durand. Paris: Éditions du Cerf, 1999. (Sources chrétiennes; vol. 445). P. 74–128.

Matthaeus Blastares. Collectio alphabetica // Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων πατέρων: ἐν [?] τ. / ἔκδ. Μ. Ποτλῆς, Γ. Α. Παλλῆς. Τ. [?]. Ἀθήνησιν: Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Γ. Χαρτοφύλακος, 1859. σ. 31–518.

Maximus Planudes. Oratio in sancto Arsenio Autoriano (e cod. Patm. gr. 366) (Dub.) // *Νικόπουλος Π. Γ.* Ἀνέκδοτος λόγος εἰς Ἀρσένιον Αὐτρωρειανόν, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 1981–1982. Τ. 45. σ. 449–461).

Meletius Pegas Patriarcha. Epistulae (e cod. Patr. Alex. gr. 296) (*Methodios*. Letters of Meletius Pegas, Pope and Patriarch of Alexandria // *Ekklesiastikos Pharos*. 1970–1975 (1976). P. 17–365.

Nicephorus I. Epistula ad Leonem III papam // PG. T. 100. Col. 169–200.

Nicetas Amasenus. Oratio de suffragiis // Documents inédits d'ecclésiologie byzantine / éd. J. Darrouzès. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1966. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 10). P. 160–174.

Nicodemus Hagiorita. Pedalion. Scholia in canones apostolorum // Ἀγαπίου Ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου Μοναχοῦ. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ἀθήνα: Ἐκδ. Παπαδημητρίου, ¹²1896). σ. 1–117.

Nicolaus Catascepenus. Vita sancti Cyrilli Phileotae (e codice Athonensi Caracalli 42) // *Sargologos E.* La Vie de Saint Cyrille le Philéote moine byzantin (†1110). Brussels: Société des Bollandistes, 1964. (Subsidia hagiographica; vol. 39). P. 43–264.

Nicon Nigri Montis. Canonarium vel Typicon // *Hannick C.* Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge: Griechischer Text und kirchenslavische Übersetzung des 14. Jahrhunderts: in 2 Bänden. Freiburg im Breisgau: Weiher, 2014. (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes; vol. 62.1–2). Bd. I: S. 2–622; Bd. II: S. 624–1000.

Serapion Thmuitanus. Euchologium // *Johnson M. E.* The prayers of Sarapion of Thmuis: a literary, liturgical, and theological analysis. Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1995. (Orientalia Christiana Analecta; vol. 249). P. 46–80.

Theodorus II Irenicus Patriarcha. Epistula ad papam (e cod. Urbani 32, ff. 185v–191) // *Cataldi Palau A.* Una «Lettera al Papa» di Irenico, Cartofilace della grande chiesa (Teodoro Irenico, Patriarca di Constantinopoli 1214–1216) (Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata (Nuova Serie) 1994. № 48. P. 76–87).

Theodorus Studites. Sermones Catecheseos Magnae // *S. Patris Nostri Theodori Studitae Magnae Catecheseos Sermones* / ed. J. Cozza-Luzi. Vol. 1. Roma: Bibliotheca Vaticana et Typi Vaticani, 1888. (Nova Patrum Bibliotheca; vol. 9/2). P. 1–217 (Cat. 1–77).

Theoleptus Philadelphiensis. Orationes // *Sinkewicz R. E.* A Critical Edition of the Anti-Arsenite Discourses of Theoleptos of Philadelpheia (Mediaeval Studies. 1988. № 50. P. 52–95).

Typicon monasterii Theotoci Bebaias Elpidos (sub auctore Theodora Synadena) // *Delehayе H. Deux typica byzantins de l'эpoque des Paléologues*. Brussels: Académie Royale de Belgique, 1921. (Mémoires: Second series; vol. 8). P. 18–95.

Ματθαίου του Βλαστάρεως. Σύνταγμα κατά στοιχεῖον // Ράλλης καὶ Ποτλῆς. Τ. VI. Ἀθῆναι, 1859.

Постановления Апостольские. Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006.

Правила святых апостол и святых отец с толкованиями: в 2 т. Т. 1. Москва: Сибирская Благовонница, 2011.

Правила святых Поместных Соборов с толкованиями. Москва: Паломник; Сибирская Благовонница, 2000.

Βιβλιογραφία

Василик В. В., протодиак. Богословские аспекты учения о первенстве в Церкви URL: <https://pravoslavie.ru/122683.html> (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Грацианский М. Эклесиологические историки современных претензий Константинополя на первенство в Православной Церкви. URL: <https://pravoslavie.ru/119735.html> (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Дионисий (Шлёнов), игум. Эпитет свт. Николая θαυματουργός в греческой литературной традиции // *Μεταφραστ*. 2019. Τ. 1. № 1. σ. 19–34.

Дионисий (Шлёнов), игум. Первенство Константинопольского епископа в Византии и Поствизантии: канонический и богословский аспект // *Эстонская Православная Церковь: 100 лет автономии*. Таллин: [Б. и.], 2021. σ. 50–82.

Λουκάς Γρηγοριάτης, ιερομ. Τα δίκαια των Εκκλησιών και η Ενότης της Εκκλησίας. Μελέτη

κανονική και ιστορική με αφορμή το ούκρανικό εκκλησιαστικό ζήτημα. Μέρος Α΄. Πρωτεϊόν και έγκλιτον κατά τους ιερούς κανόνας. Ι. Μ. Οσίου Γρηγορίου, 2019.

Κατηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ. Το «έν τοῖς βαρβαρικοῖς...» του 28ου κανόνα της εν Χαλκηδόνι Συνόδου και οι ερμηνείες αυτού // <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56996-silionof-28os-kanonas> (ημερομηνία πρόσβασης 15.06.2023).

Κατηγουμένου Διονυσίου Σλιόνοφ. Κριτική της θεωρίας περί πρωτείου τιμής και εξουσίας εξ απόψεως Ορθοδόξου Εκκλησιολογίας // <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/56266-kritiki-tis-theorias-peri-proteiou-timis-kai-ekso...> (ημερομηνία πρόσβασης 15.06.2023).

Дионисий (Шлёнов), игум. Можно ли говорить об иерархии среди Предстоятелей Поместных Церквей? Термин ієραρχία в византийской традиции // БВ. 2022. № 4 (47). σ. 103–130.

Дионисий (Шлёнов), игум. Предисловие к книге монаха Серафима (Зисиса) «Внутритроичная монархия Отца и новоявленный монарх эkkлeσιoлoγии Фанара». Москва: Познание, 2022.

Дионисий (Шлёнов), игум. В поисках подлинной каноничности: по поводу терминов συνεδαφικότης и πολυαρχία в «новой» эkkлeσιoлoγии митр. Григория (Папафомаса) // Конференция Санкт-Петербургской академии «Епископ в жизни Церкви: богословие, история, право» 15 марта 2022 г. (ετοιμάζεται για έκδοση).

Ермилов П. В. Происхождение теории о первенстве Константинопольского патриарха // Вестник ПСТГУ. Серия I: Богословие. Философия. 2014. Вып. 1 (51). σ. 36–53.

Кобеко Д. О. Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов // Журнал министерства народного просвещения. 1896. Ч. 305 (июнь). σ. 270–279.

Лапидус И. Э., прот. Некоторые канонические аспекты действий Патриарха Константинопольского Варфоломея (Архондониса) на Украине на рубеже 2018–2019 годов // Богословский вестник. 2019. No 3 (34). σ. 218–246.

Лебедев А. П. История Греко-восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 г.) до настоящего времени. Санкт-Петербург: Изд. Олега Абышко, 2012. (Библиотека христианской мысли. Исследования).

Новиков А., прот. Первенство в Церкви: примат чести или примат власти? URL:<https://www.rus-obr.ru/ru-club/4184> (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Понятие первенства: Истоки и контексты: Коллективная монография / отв. ред.: П. В. Ермилов, М. В. Грацианский. М.: Изд-во ПСТГУ, 2022.

Μοναχού Σεραφείμ Ζήση. Η ενδοτριαδική μοναρχία του Πατρός και ο καινοφανής μονάρχης της φαναριωτικής εκκλησιολογίας. Εισήγηση στην Ημερίδα «Το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο και η νέα εκκλησιολογία του Φαναρίου» (Θεσσαλονίκη, 22 Ιουνίου 2019).

Троицкий С. О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» // ЖМП. 1947. № 11. σ. 34–45.

Χριστοφορ (Даниилидис), митр. Место Вселенского патриарха в Православной Церкви (статья 1924 г. в переводе с франц.). URL:<https://pravlife.org/ru/content/mesto-vselenskogo-patriarha-v-pravoslavnoy-cerkvi> (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Цыпин В. А., прот. Протоиерей Владислав Цыпин об истории первенства власти в Церкви и конфликтах современности. URL: <https://bogoslav.ru/article/6171330> (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Ульянова А. О. Трактат Никиты, митрополита Амасийского, как источник по истории Константинопольского патриархата во второй половине X века // Причерноморье в Средние века. 2011. Вып. 8. σ. 36–49.

Шабанов Д. Римский примат в византийском богословии архиерейского первенства. URL: <https://bogoslav.ru/article/1876128> (ημερομηνία πρόσβασης 14.10.2022).

Hartmann W., Pennington K. The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500. Washington,

(D. C.): Catholic University of America Press, 2012. (History of Medieval Canon Law; vol. 4).

Patsavos Lewis J., Dr. The Role of the Ecumenical Patriarchate in Granting Autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine: A Canonical Perspective // *The Ecumenical Patriarchate and Ukraine Autocephaly: Historical, Canonical and Pastoral Perspectives* / ed. E. Sotiropoulos. [No City]: Order of Saint Andrew the Apostle, Archons of the Ecumenical Patriarchate, May 2019. P. 66–72.

Roques R. L'Univers dionysien. Structure hierarchique du monde selon le Pseudo-Denys. Paris, 1954.

Zizioulas J. D., Metropolitan. One and the Many: Studies on God, Man, the Church, and the World Today / ed. G. Edwards. Alhambra (Ca.): Sebastian Press, 2010. (Contemporary Christian Thought Series; no. 6).

Αθανάσιος, επ. εφησυχάζων Ερζεγοβίνης. Ο 34ος Αποστολικός Κανών και ο πατήρ Γεώργιος Τσέτσης. [28 Φεβρουαρίου, 2010]. URL: <https://amethystosbooks.wordpress.com/2010/02/28/o-34ος-αποστολικός-κανών-και-ο-πατήρ-γεώ/> (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Θερμή υποδοχή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στο Φανάρι. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/03/03/thermi-ypodoxi-arxiepiskopou-kyprou-sto-fanari/> (ημερομηνία πρόσβασης 3 Μαρτίου 2023 γ.)

Καραλής Γ. Ζηζιούλας τοῖς οἰκείοις συντέθηκε δόγμασι. URL: <https://orthodoxstypos.gr/ζηζιούλας-τοῖς-οἰκείοις-συντέθηκε/> (ημερομηνία πρόσβασης 26.02.2023)

Κυρίλλου, Ἐπισκόπου Ἀβύδου. Ἡ Ἐκκλητος πρὸς τὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [Электронный ресурс]. URL: <https://ec-patr.org/vydoy-kyrilloy-kklitos-pros-to-throno-t-s/> (ημερομηνία πρόσβασης 06.11.2022).

Μαξίμου, μητροπ. Σάρδεων, Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1989. (Ἀνάλεκτα Βλατάδων; τ. 52).

[Μακάριος αρχιεπ.] Αυστραλίας Μακάριος προς ιερείς: Αποφύγετε την αίρεση της «μονοπρόσωπης αυθεντίας» URL: <https://www.romfea.gr/oikoumeniko-patriarxeio-ts/arxiepiskopi-australias/55380-afstralias-makarios-pros-iereis-apofygete-tin-airesi-tis-monoprosopis-afthentias> (ημερομηνία πρόσβασης 2 Μαρτίου 2023)

Μπούμης Π. Ι. Βασικές κανονικές αρχές επιλύσεως του ουκρανικού ζητήματος. URL: <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/24892-basikes-kanonikes-arxes-epiluseos-tou-oukranikou-...> (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Νικήτας Παντοκρατορινός, ιερομόναχος. Η αδελφική συνάντηση στο Αμμάν και η Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας. URL: http://fanarion.blogspot.com/2020/03/blog-post_92.html (ημερομηνία πρόσβασης 19.10.2022).

Οικουμενιστική συμπροσευχή δια τὴν «Υπερτάτην Κεφαλήν»! (24 Σεπτεμβρίου 2022). URL: <https://orthodoxostypos.gr/οικουμενιστική-συμπροσευχή-διὰ-τὴ/> (ημερομηνία πρόσβασης 18.10.2022).

Οικουμενικός σε Αχρίδος: «Εμπιστευθείτε καρδιακώς την Μητέρα Σας Εκκλησία». URL: <https://www.romfea.gr/epikairota-xronika/50605-oikoumenikos-se-axridos-empisteftheite-kardiakos-ti...> (ημερομηνία πρόσβασης 18.10.2022).

Η οικονομική συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στον αγώνα κατά της πανδημίας // http://fanarion.blogspot.com/2020/04/blog-post_4.html#more (ημερομηνία πρόσβασης 15.10.2022).

Ξεξάκης Ν. Ὁρθόδοξος δογματική: ἐν 3 τ. Τ. 1. Ἀθήναι: Ἔννοια, 2006.

Φειδάς Β. Η Συνοδική Πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1686) και η Αυτοκεφαλία της Εκκλησίας Ουκρανίας. URL: <https://orthodoxia.info/news/h-συνοδική-πράξη-του-οικουμενικού-πατρ/> (ημερομηνία πρόσβασης 06.11.2022).

Συντμήσεις

АСО

GCS

PG

PO

PTS

TU

БВ

ЖМП

ПСТГУ

---

[1] Вл.: *Шабанов Д.* Римский примат в византийском богословии архиерейского первенства. URL: <https://bogoslov.ru/article/1876128>. Вл. επίσημος: *Христофор (Даниилидис)*, митр. Место Вселенского патриарха в Православной Церкви. URL: <https://pravlife.org/ru/content/mesto-vselenenskogo-patriarha-v-pravoslavnoy-cerkvi>; *Троицкий С.* О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «диаспору» // ЖМП. 1947. №11. С. 34–45; *Цыпин В. А., прот.* Протоиерей Владислав Цыпин об истории первенства власти в Церкви и конфликтах современности. URL: <https://bogoslov.ru/article/6171330>; *Дионисий (Шлёнов)*, игум. Первенство Константинопольского епископа в Византии и Поствизантии: канонический и богословский аспект // Эстонская Православная Церковь: 100 лет автономии. Таллин, 2021. с.50–82; *Василик В. В., протоиерей.* Богословские аспекты учения о первенстве в Церкви. URL: <https://pravoslavie.ru/122683.html>; *Ермилов П. В.* Происхождение теории о первенстве

[6] Λαμπρό παράδειγμα: *Nicetas Amasenus. Oratio de suffragiis* // Documents inédits d'ecclésiologie byzantine / éd. J. Darrouzès. Paris, 1966. (Archives de l' Orient Chrétien; 10). P. 160–174.

^[7] *Joannes VIII Xiphilinus, Patriarcha. Decretum ineditum* (Bibliothèque de l'Escorial, cod. R-II-11) (*Oikonomidès N. Un décret synodal inédit du patriarche Jean Xiphilin* // *Revue des études byzantines*. 1960. Vol. 18. P. 55–78 [57–59]).

[8] Βλ. αναλυτικότερα: *Hartmann W., Pennington K. The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*. P. 167–168.

[9] *Ibid.* P. 173.

[10] Αυτόθι. Ιδιαίτερες «βασιλικές» ιερές μονές παρέμειναν επίσης υπό τον επιχώριο επίσκοπο.

[11] Θεμελιώδες άρθρο του Φ. Ηλιού το 1983.

[12] Οι Πατριάρχες Ιεροσολύμων άρχισαν να χορηγούν συγχωροχάρτια από το 15^ο αι. Βλ. λ.χ.: *Κοβεκο Д. О. Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов* // *Журнал министерства народного просвещения*. 1896. Ч. 305 (июнь). σ. 270–279; *Лебедев А. П. История Греко-восточной церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 г.) до настоящего времени*. Санкт-Петербург, 2012. (Библиотека христианской мысли. Исследования). σ. 599.

[13] Οικουμενιστική συμπροσευχή διὰ τὴν «Ἵπερτάτην Κεφαλὴν»! (24 Σεπτεμβρίου 2022). URL: <https://orthodoxstypos.gr/οικουμενιστικη-συμπροσευχη-δια-τη/>

[14] Οικουμενικός σε Αχρίδος: «Ἐμπιστευθεῖτε καρδιακῶς τὴν Μητέρα Σας Ἐκκλησία». URL: <https://www.romfea.gr/epikairotita-xronika/50605-oikoumenikos-se-axridos-empisteftheite->

kardiakos-ti...

[15] Και συνεχίζει περί της απεραντοσύνης, δηλαδή του υπερορίου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: «...καὶ ὤρισαν ἐξαίρεσιν παράδοξον μὲν, πλὴν, ὡς ἔδειξεν ἡ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας, ἀρίστην, σοφὴν καὶ ἀγίαν εἰς τὴν ἐνόριον διάρθρωσίν της. Ἄνευ τῆς τοιαύτης ὀριοθεσίας ἢ πολυπτυχία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς θὰ ἦτο δαιδαλώδης καὶ τὰ ἀνακύπτοντα κατὰ καιροῦς καὶ χρόνους ζητήματα θὰ περιεπλέκοντο καὶ θὰ ἐμεγεθύνοντο».

[16] Οικουμενικός σε Αχρίδος: «Ἐμπιστευθεῖτε καρδιακῶς τὴν Μητέρα Σας Ἐκκλησία». URL: <https://www.romfea.gr/epikairota-xronika/50605-oikoumenikos-se-axridos-empisteftheite-kardiakos-ti...>

[17] Αυτόθι.

[18] Αυτόθι.

[19] Αυστραλίας Μακάριος προς ιερείς: Αποφύγετε την αίρεση της «μονοπρόσωπης αυθεντίας» // <https://www.romfea.gr/oikoumeniko-patriarxeio-ts/arxiepiskopi-australias/55380-afstralias-makar-ios-pros-iereis-apofygete-tin-airesi-tis-monoprosopis-afthentias> (2 Μαρτίου 2023)

[20] Θερμή υποδοχή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στο Φανάρι. URL: <https://fosfanariou.gr/index.php/2023/03/03/thermi-ypodoxi-arxiepiskopou-kyprou-sto-fanari/> (3 Μαρτίου 2023).

[21] Αυτόθι.

[22] Αναλυτικότερα: *Дионисий (Шлёнов), игум. В поисках подлинной каноничности: по поводу*

терминов συνεδαφικότης и πολυαρχία в «новой» эkkлeзиoлoγiи митр. Григория (Παπαφoмacα) // Συνέδριο στη Θεολογική Ακαδημία Αγίας Πετρούπολεως με τίτλο «Επίσκοπος στη ζωή της Εκκλησίας: Θεολογία, Ιστορία, Δίκαιο» στις 15 Μαρτίου 2022 (ετοιμάζεται προς έκδοση).

[23] Βλ.: *Νικήτας Παντοκρατορινός, ιερομόναχος*. Η αδελφική συνάντηση στο Αμμάν και η Ιερά Παράδοση της Εκκλησίας. URL: http://fanarion.blogspot.com/2020/03/blog-post_92.html

[24] Βλ.: Αυτόθι.

[25] Στα σχόλια επί του εγγράφου σχετικά με το φιλανθρωπικό έργο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (Η οικονομική συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στον αγώνα κατά της πανδημίας. URL: http://fanarion.blogspot.com/2020/04/blog-post_4.html#more) από 1^{ης} Απριλίου 2020 ο ιεροκήρυκας Κώου και Νισύρου αρχιμανδρίτης Ιωακείμ Οικονομικός έγραψε: «Για μια φορά ακόμα η Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως έδειξε ότι είναι η Μητέρα Εκκλησία που νοιάζεται για τα παιδιά Της και ο Πατριάρχης μας κύριος Βαρθολομαίος, εκφραστής αυτής της Μητρότητας, ως Κορυφή της Ορθοδοξίας και Ύπατος του Γένους».

[26] *Nicetas Amasenus*. Oratio de suffragiis // Archives de l'Orient Chrétien. 10. P. 170:9–11.

[27] Ibid. 10. P. 168: 19–20.

[28] Βλ.: *Ульянова А. О. Трактат Никиты, митрополита Амасийского, как источник по истории Константинопольского патриархата во второй половине X века* // ό.π. σ. 36–38.

[29] Acta Concilii secundi Lugduno. Apologia Josephi patriarchae // Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277) / éd. J. Darrouzès, V. Laurent. Paris, 1976. (Archives de l'Orient Chrétien; vol. 16). P. 227:14–20.

[30] *Joannes XI Beccus*. Epistula ad papam // Archives de l'Orient Chrétien. 16. P. 481:10–15.

[31] Για την εξέταση του θέματος είναι σημαντικό να εκτεθεί η αγιοπατερική διδασκαλία περί επισκόπου και ξεχωριστά περί ιεραρχίας. Βλ.: *Дионисий (Шлёнов), игум.* Можно ли говорить об иерархии среди Предстоятелей Поместных Церквей? Термин иерархия в византийской традиции // БВ. 2022. № 4 (47). σ. 103–130. Διεθνές επιστημονικό θεολογικό συνέδριο με τίτλο «Ιεραρχία στη ζωή της Εκκλησίας». Το συνέδριο ήταν αφιερωμένο στα 75^α γενέθλια του Αγιωτάτου Πατριάρχη Μόσχας και Πασών των Ρωσσιών Κυρίλλου και διεξήχθη στις 11 Νοεμβρίου 2021 στην Ιερατική Σχολή Σρέτενσκι (Υπαπαντής Μόσχας). Ετοιμάζεται προς έκδοση.

[32] Βλ. άλλα ονόματα στη διευκρίνιση του Ευθυμίου Ζιγαβηνού: *Euthymius Zigabenus*. Commentarius in Pauli epistulam ad Ephesios 2, 20:14–16.

[33] *Dionysius Areopagita*. De ecclesiastica hierarchia 1, 3 // PTS. 67. S. 66:4–5: «...ιεράρχην ὁ λέγων δηλοῖ τὸν ἔνθεόν τε καὶ θεῖον ἄνδρα τὸν πάσης ιερᾶς ἐπιστήμονα γνώσεως...».

[34] *Ξεξάκης Ν.* Ὁρθόδοξος δογματική: ἐν γ' τ. Τ. Α'. Ἀθήναι, 2006. σ. 158.

[35] Βλ.: *Athanasius*. Expositiones in Psalmos. Ps. 10 // PG. 27. Col. 93B:14 — C:2.

[36] *Ps.-Macarius*. Sermones 30–64 (collectio B). Sermo 37, 1, 3:4 // *Makarios/Symeon* Reden und Briefe: in 2 Bde. / hrsg. H. Berthold. Bd. 2. Berlin, 1973. (GCS). S. 51:19.

[37] *Ps.-Macarius*. Sermones 39, 3, 1:3–4 // *Makarios/Symeon* Reden und Briefe: in 2 Bde. / hrsg. H. Berthold. Bd. 2. Berlin, 1973. (GCS). S. 14–15.

[38] *Marcus Eremita*. De lege spirituali 55:2.

[39] *Theodorus Studites*. Sermones Catecheseos Magnae. Catechesis 4 // Nova Patrum Bibliotheca. 9/2. P. 12:31–36.

[40] *Joannes Chrysostomus*. In Acta apostolorum 24, 4 // PG. 60. Col. 190:43–45.

[41] *Joannes Chrysostomus*. In epistulam ad Colossenses 3, 2 // PG. 62. Col. 320:20–22.

[42] Constitutiones apostolorum (fort. compilatore Juliano Ariano) 8, 47:119–125 (Can. 34) // SC. 336. P. 284.

[43] Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν καὶ οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων. τ. 2. σ. 45.

[44] Αυτόθι.

[45] Αυτόθι. τ. 3. σ. 140-141.

[46] *Alexius Aristenus*. Scholia in canones apostolorum 32:1–3.

[47] *Alexius Aristenus*. Scholia in canones apostolorum 32:4–9.

[49] Ο Βαλσαμών: «Τάξις συνέχει πάντα καί τά ούράνια, ἀλλά καί τά ἐπίγεια· ὅθεν καί ὁ παρῶν κανὼν διορίζεται τιμᾶσθαι τοὺς χειροτονήσαντας ὑπὸ τῶν χειροτονηθέντων· οὗτοι γάρ εἰσι πρῶτοι, καὶ κεφαλαὶ αὐτῶν· διὸ καὶ ὠρίσθη κατὰ κοινὴν γνώμην, τὰ ἐπίκεινα τῆς διοικήσεως τῶν ἀνηκόντων ἐκάστη παροικία, εἰς ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν ἀποβλέποντα, καὶ περιττὰ λογιζόμενα, μὴ γίνεσθαι χωρὶς γνώμης τῶν πρῶτων. Καὶ αὐτῷ δὲ τῷ πρῶτῳ τοιοῦτόν τι ποιεῖν ἄνευ γνώμης τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ οὐκ ἐνεδόθη· οὕτω γάρ, φησιν, ἢ κατὰ Θεὸν ὁμόνοια καὶ ἀγάπη συντηρηθήσεται μέσον αὐτῶν· καὶ ἡ μὲν ἐρμηνεία τοῦ κανόνος τοιαύτη. Εἰπέ δὲ, χάριν τῶν περιττῶν, ὅτι πολλαὶ πόλεις διὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιδρομὴν ἀνεπισκόπητοι μένουσαι κατὰ λόγον οἰκονομίας ἐπισκόπος ἐτέροις προσανατίθενται. Εἰ γοῦν ὁ πρῶτος, ὑφ' ὃν αὗται τελοῦσι, δίχα γνώμης τῶν συλλειτουργῶν αὐτοῦ τὴν ἀνάθεσιν τούτων ποιήσει, αἰτιαθήσεται. Τοιαυτὰ εἰσι τὰ περιττὰ, καὶ περὶ τούτων ὁ κανὼν διορίζεται. Τὸ δὲ μὴ πράττειν τι τὸν πρῶτον ἄνευ τῆς γνώμης τῶν ἐπισκόπων αὐτοῦ, μὴ εἴπης νοεῖσθαι εἰς ἅπαντα τὰ παρὰ τούτου γίνεσθαι μέλλοντα, ἀλλὰ εἰς μόνα τὰ περιττὰ. Εἰ γὰρ τοῦτο εἴπης, ὑποβιβασθήσεται ὁ χειροτονῶν τοῦ χειροτονουμένου· ὡς τούτου μὲν κωλυθέντος παντάπασι ποιεῖν τι δίχα γνώμης τῶν ὑπ' αὐτόν, ἐκείνων δὲ δεομένων τῆς τοῦ πρώτου παρουσίας εἰς μόνα τὰ περιττὰ· ὅπερ ἄτοπον // *Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων... τ. 2. σ. 46-47.

[50] «Ὁ λδ'. τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κανὼν, Τοὺς ἐπισκόπους ἐκάστου ἔθνους πράττειν μὲν ἰδίᾳ κελεύει τὰς τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς Ἐκκλησιῶν, καὶ λοιπῶν χωρῶν διοικήσεις· περιττῆς δὲ ζητήσεως ἀναφυσίσης, τῆς σπανίως μὲν κινεῖσθαι συμβαινούσης δηλαδὴ, εἰς κοινὴν δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀφορώσης κατάστασιν, εἴτε περὶ δογμάτων δεῖσαν ἐξητακέσαι τυχόν, εἴτε ἀρχιερέα χειροτονῆσαι, ἔνθα οὕτω πρότερον ἦν, εἴτε κοινὸν διορθώσασθαι σφάλμα, εἴτε τι τοιόνδε, εἰδέναι χρὴ τοὺς ἐπισκόπους τὸν παρ' αὐτοῖς τὰ πρῶτα φέροντα μητροπολίτην, καὶ ὡς κεφαλὴν τοῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος τοῦτον ἡγεῖσθαι, καὶ συνιόντας περὶ τῶν ἐμπιπτουσῶν ὑποθέσεων συνδιασκέπτεσθαι, καὶ τὸ πᾶσιν ἄριστον δόξαν ψηφίζεσθαι· οὐ μὴν οὐδὲ τὸν μητροπολίτην δέον τῇ τιμῇ καταχρῶμενον, εἰς δυναστείαν ταύτην ἀμείβειν, καὶ γνώμης ἄνευ κοινῆς τῶν οἰκείων συλλειτουργῶν, ἔνια πράττειν τῶν εἰρημένων· ἀλλὰ τῇ ὁμονοίᾳ καὶ ἀγάπῃ συνδεδεμένους περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων σκοπεῖν· οὕτω γὰρ κοινὸν παράδειγμα τοῖς ὑπ' αὐτοὺς ἔσονταὶ πλήθει, καὶ δοξασθήσεται ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς τοῦ μὲν Υἱοῦ, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς φανερώσαντος, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἀγάπην νομοθετήσαντος, τοῦ δὲ Πνεύματος, διὰ τῶν Ἀποστόλων τὰ ἔθνη φωτίσαντος. Τούτῳ συμφωνεῖ ἐν ἅπασιν, εἰ καὶ μὴ τοῖς ῥήμασιν, ἀλλὰ γε τῇ διανοίᾳ, καὶ ὁ θ'. τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου». Βλ.: *Matthaeus Blastares*. Collectio alphabetica ε 11:1-23. Ἀποστόλων λδ'.

[51] Βλ.: *Matthaeus Blastares*. Collectio alphabetica δ 7, bis:59-74. Συνόδου τετάρτης θ'.

[52] Βλ.: *Matthaeus Blastares*. Collectio alphabetica δ 7, bis:77-96. Καρθαγένης ιε'. κη'. ρκε'. ρδ'. λ'.

[53] Τὸ Σλαβονικό Πηδάλιο. Ερμηνεία στον 34^ο κανόνα των Αγίων Αποστόλων: «Ἄνευ τῆς πάντων τῶν ἐπισκόπων γνώμης καὶ ὁ τὰ πρεσβεία ἔχων ἐπίσκοπος μὴ ποιείτω. Ἄνευ τοῦ τὰ πρεσβεία ἔχοντος αὐτῶν μηδὲν τι πράττειν τοὺς ἐπισκόπους, εἰμὴ ἐντὸς τοῦ ὁρίου αὐτῶν ὁ ἕκαστος. Καὶ ὁ τὰ πρεσβεία ἔχων ἄνευ αὐτῶν μὴ ποιείτω τι, διὰ τὴν ὠφέλιμον πᾶσιν ἔνωσιν. **Ερμηνεία.** Δεν αρμόζει στους επισκόπους, πέρα από τη βούληση του οικείου αὐτῶν τα πρεσβεία ἔχοντος, αφού λέχθηκε χωρίς τη γνώμη του οικείου αὐτῶν μητροπολίτη ἢ ἀρχιεπισκόπου να μην πράττουν τίποτε ἀναρμόδιο, οὔτε να χειροτονοῦν ἐπίσκοπο, οὔτε να συνδιαλέγονται για διατάξεις, οὔτε για νέους κανόνες, οὔτε να πουλήσουν, οὔτε να ἐκχωρήσουν ἐκκλησιαστικά τινα πράγματα. Ἀλλά μόνον τα πρέποντα σε καθένα ἐντὸς των ὁρίων αὐτοῦ οφείλουν να διοικούν και τις υποκείμενες σε αὐτοὺς χώρες και κωμοπόλεις. Ἀλλά οὔτε και ο τα πρεσβεία ἔχων, λέχθηκε, μητροπολίτης ἢ ἀρχιεπίσκοπος, χωρίς τη βούληση ὅλων των ἐπισκόπων δεν μπορεῖ να πράττει τίποτε ἀπὸ αὐτά. Ἐάν ὅλοι πράττουν αὐτά, θα ἐφαρμόσουν την ἐντολή περὶ ἐνώσεως και ἀγάπης». (Правила святых апостол и святых отец с толкованиями / Κανόνες των Αγίων Αποστόλων και Αγίων Πατέρων με ἐρμηνείες τ. 1. σ. 93).

[54] *Hierotheus hieromonachus*. *Orationes* 3:1286–1292 // Ὁ Ἱερομόναχος Ἱερόθεος (ΙΓ' αἰ.) καὶ τὸ ἀνέκδοτο συγγραφικὸ ἔργο του / ἔκδ. Ν. Χ. Ἰωαννίδης. Ἀθήνα, 2003. σ. 207.

[55] Βλ.: *Nicodemus Hagiorita*. *Pedalion*. *Scholia in canones apostolorum*. Canon 34:24–32 // *Ἀγαπίου Ἱερομονάχου και Νικοδήμου Μοναχοῦ*. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηὸς τῆς μιᾶς ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησίας. Ἀθήνα, ¹²1896). σ. 37.

[56] Ἀπεβίωσε στις 2 Φεβρουαρίου 2023. Με ὑπόβαθρο τα πολυάριθμα ἐπαινετικά ἀρθρα για τον θεολόγο *τοῦ αὐτῶν πρώτου* της Κωνσταντινουπόλεως βλ. ἀρθρο, ὅπου ἀσκεῖται κριτική στις ἀπόψεις του μητροπολίτη Ἰωάννη: *Καραλιῆς Γ. Ζηζιούλας τοῖς οἰκείοις συντέθνηκε δόγμασι*. <https://orthodoxstypos.gr/ζηζιούλας-τοῖς-οἰκείοις-συντέθνηκε/> (26 Φεβρουαρίου 2023), ὅπου τεκμηριωμένα χρησιμοποιεῖται ο ἐν λόγῳ χαρακτηρισμός.

[57] «Μπορεῖ να ὑπάρξει ἐνότητα της Ἐκκλησίας χωρίς πρωτεῖο σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο ἐπίπεδο σε μια ἐκκλησιολογία της κοινωνίας; Πιστεύουμε πως ὄχι. Διότι μέσω μιας “κεφαλῆς”, κάποιου εἶδους “πρώτου”, οἱ “πολλοί” – εἴτε εἶναι μεμονωμένοι Χριστιανοί, εἴτε οἱ κατὰ τόπους Ἐκκλησίες – μποροῦν να μιλήσουν με μια φωνή» («Can there be unity of the Church without primacy on the local, the regional, and the universal level in an ecclesiology of communion? We believe not. For it is through a “head,” some kind of “primus,” that the “many” — be it individual Christians or local Churches — can speak with one voice». — *Zizioulas J. D., Metropolitan*. *The Church as Communion* // *Zizioulas J. D., Metropolitan*. *One and the Many*. P. 55–56).

[58] «Πιστεύω ότι αυτό που διακυβεύεται εδώ δεν είναι τίποτα λιγότερο από τη σωστή ισορροπία μεταξύ Χριστολογίας και Πνευματολογίας, μεταξύ του ενός και των πολλών, μεταξύ της αγάπης και της ελευθερίας, μεταξύ του ενός Θεού Πατέρα και των άλλων Προσώπων της Αγίας Τριάδας. Η ορθή άποψη του επισκόπου σχετίζεται με την ορθή πίστη της Εκκλησίας σε όλες τις βασικές της πτυχές» («I believe that what is at stake here is nothing less than the proper balance between Christology and Pneumatology, between the one and the many, between love and freedom, between the one God the Father and the other Persons of the Holy Trinity. The right view of the bishop is related to the right faith of the Church in all its basic aspects». — *Zizioulas J. D., Metropolitan. The Bishop in the Theological Doctrine of the Orthodox Church // Zizioulas J. D., Metropolitan. One and the Many. P. 250*). Βλ. επίσης: *Μοναχού Σεραφείμ Ζήση*. Η ενδοτριαδική μοναρχία του Πατρός και ο καινοφανής μονάρχης της φαναριωτικής εκκλησιολογίας. Εισήγηση στην Ημερίδα «Το Ουκρανικό Αυτοκέφαλο και η νέα εκκλησιολογία του Φαναρίου» (Θεσσαλονίκη, 22 Ιουνίου 2019).

[59] «Ο πατριάρχης μπορεί να συγκαλέσει τη σύνοδο και να ορίσει την ατζέντα της. Η παρουσία του είναι *ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ* για όλες τις κανονικές συζητήσεις, όπως η εκλογή επισκόπων κ.λπ. Αυτό σημαίνει ότι η σύνοδος δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την κεφαλή της. Οι πολλοί χωρίς τον ένα είναι ακατανόητοι. Ο πρώτος λοιπόν δίνει θεολογική υπόσταση στη σύνοδο και όχι απλώς τιμή» («The patriarch can convoke the synod and set its agenda. His presence is a *sine qua non* condition for all canonical deliberations, such as the election of bishops, etc. This means that the synod cannot function without its head; the many without the one are inconceivable. The *primus* therefore gives theological status to the synod, and not simply honor». — *Zizioulas J. D., Metropolitan. The Institutions of Episcopal Conferences: An Orthodox Reflection // Zizioulas J. D., Metropolitan. One and the Many. P. 258*).

[60] «Ο 34^{ος} κανόνας, αρκετά σημαντικά, τελειώνει με αναφορά στην Αγία Τριάδα, υποδεικνύοντας έτσι έμμεσα ότι οι κανονικές διατάξεις αυτού του είδους δεν είναι απλώς θέμα οργάνωσης, αλλά έχουν θεολογική, και μάλιστα τριαδολογική, βάση» («The canon (34), significantly enough, ends with reference to the Holy Trinity, thereby indicating indirectly that canonical provisions of this kind are not a matter of mere organization but have a theological, indeed a triadological, basis». — *Zizioulas J. D., Metropolitan. Primacy in the Church: An Orthodox Approach // Op. cit. P. 269*).

[61] «Αυτό το πρωτείο μερικές φορές αποκαλείται “πρωτείο τιμής”, ένας παραπλανητικός όρος, καθώς, όπως έχουμε σημειώσει, δεν είναι “τιμητικό” το πρωτείο, αλλά εμπεριέχει πραγματικά καθήκοντα και ευθύνες, αν και υπό τις προϋποθέσεις που μόλις αναφέρθηκαν». («This primacy is sometimes called “primacy of honor”, a misleading term since, as we have noted, it is not an “honorific” primacy but one that involves actual duties and responsibilities, albeit under the conditions just mentioned». — *Ibid. P. 270*).

[62] «There seems, in fact, not to exist, even in the Orthodox Church, “a simple primacy of honor”» (Zizioulas J. D., *Metropolitan. Recent Discussions on Primacy in Orthodox Theology* // Op. cit. P. 277).

[63] Βλ.: Ibid. P. 278–279.

[64] Επ. Αθανάσιος εφησυχάζων Ερζεγοβίνης. Ο 34ος Αποστολικός Κανών και ο πατήρ Γεώργιος Τσέτσης [28 Φεβρουαρίου, 2010]. URL: <https://amethystosbooks.wordpress.com/2010/02/28/o-34ος-αποστολικός-κανών-και-ο-πατήρ-γεώ/>

[65] Βλ.: *Κυρίλλου, Ἐπισκόπου Ἀβύδου, Ἡ Ἐκκλητος πρὸς τὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. URL: <https://ec-patr.org/vydoy-kyrilloy-kklitos-pros-to-throno-t-s/> Η δημοσίευση αρχίζει με τον κάτωθι ισχυρισμό: «Ἡ Ἐκκλητος πρὸς τὴν πρωτόθρονο Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀφορᾷ τὸ προνόμιο τοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως...».

[66] Βλ.: *Φειδᾶς Β. Ἡ Συνοδική Πράξη του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου (1686) και η Αυτοκεφαλία της Ἐκκλησίας Ουκρανίας*. URL: <https://orthodoxia.info/news/h-συνοδική-πράξη-του-οικουμενικού-πατρ/>

[67] *Φειδᾶς Β. Ἡ Συνοδική Πράξη του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου (1686) και η Αυτοκεφαλία της Ἐκκλησίας Ουκρανίας* URL: <https://orthodoxia.info/news/h-συνοδική-πράξη-του-οικουμενικού-πατρ/>; «Πράγματι, τονίζει σαφῶς ὅτι «ὡςπερ τὰ σώματα, μή τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν σωζούσης τῆς κεφαλῆς, πλημμελῶς κινουῦνται ἢ καὶ ἄχρηστα εἰσι παντελῶς, οὕτω καὶ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, εἰ μή ὁ Πρωτεύων τούτου καὶ τάξιν πληρῶν Κεφαλῆς, ἐπὶ τῆς οἰκείας διατηροῖτο τιμῆς, ἀτάκτως καὶ πλημμελῶς κινηθήσεται. Διὰ τοῦτο ὁ παρῶν κανὼν τοὺς ἐκάστης ἐπαρχίας Πρώτους ἐπισκόπους, τοὺς τῶν μητροπόλεων δηλονότι ἀρχιερεῖς, Κεφαλὴν ἠγεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας κελεύει, καὶ χωρὶς ἐκείνων (=Πρώτων) μηδὲν ποιεῖν, ὃ εἰς κοινὴν ἀφορᾷ τῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν...» (*Ράλλης Γ., Ποτλῆς Μ. Σύνταγμα. II. σ. 45*)».

[68] Ο καθηγητῆς του κανονικοῦ δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνῶν Π. Μπούμης κατανοεῖ τον 34^ο κανόνα κατὰ τρόπο μετριοπαθέστερο και συνοδικά: ως ρυθμιστικό της προϊσταμένης των κατὰ τόπους Ορθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τους Προκαθημένους αὐτῶν. Βλ.: *Μπούμης Π. I. Βασικές*

κανονικές αρχές επιλύσεως του ουκρανικού ζητήματος. URL:
<https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/24892-basikes-kanonikes-a>

Μια πηγή: <https://mospat.ru/gr/authors-analytics/90560/>